

374.036:82:791.43.007.41:7.009.7.007.42 (0:303)(492)

het LOKV op weg

Onderzoek uitgevoerd door B&A Groep
Beleidsonderzoek & -Advies BV, in opdracht van het LOKV.

© B&A Groep Beleidsonderzoek & -Advies BV, Den Haag 1995

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of anderszins, of worden opgeslagen in een elektronisch bestand, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ONDERZOEK EN ONTWIKKELING

Het voorliggende onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de stafafdeling Onderzoek en Ontwikkeling (O&O) van het LOKV, Nederlands Instituut voor Kunsteducatie.

Door middel van dit soort onderzoeksactiviteiten ondersteunt de afdeling O&O de projecten van het LOKV. Ook wordt er onderzoek verricht ten behoeve van het beleid van het LOKV en ten behoeve van de ontwikkeling van kennis op het terrein van de kunsteducatie.

Om richting te geven aan het uit te voeren onderzoek voor de periode 1993-1996 is het *Meerjarenplan onderzoek LOKV* geschreven. Hierin staan drie programmalijnen die de afdeling O&O gebruikt bij de planning en selectie van uit te voeren onderzoek en de verdeling van het onderzoeksbudget. De beschrijving van de programmalijnen wordt voorafgegaan door een uitleg van de beleidscontext en de uitgangspunten van dit meerjarenprogramma onderzoek.

Het onderzoek *Het LOKV op weg* is zowel project- als beleidsgebonden. Projectgebonden is de toetsing van een voorgenomen project literaire vorming en van een voorgenomen project filmeducatie als onderdeel van dit onderzoek. Uitkomsten van dit onderzoek moeten uitsluitsel geven over verder te verkiezen ontwikkeling binnen deze projecten.

Beleidsgebonden is dit onderzoek op twee aspecten. Ten eerste zijn de uitkomsten ook een toets of de mate waarop de afdeling KE/CKV van het LOKV beleidsmatig inzet op deze twee voorgenomen projecten goed is ingeschat en dus gerechtvaardigd blijft.

Daarnaast wordt in dit onderzoek ook specifiek het verkrijgen van aanwijzingen voor te gaan voeren beleid op het vlak van receptief aanbod nagestreefd. De afdeling KE/CKV wil nadrukkelijker dan voorheen aansluiting zoeken bij ontwikkelingen in het veld zelf en deze ontwikkelingen medebepalend laten zijn voor (ontwikkeling en vaststelling van) eigen beleid.

Het verloop van het onderzoek gaf veel respons en inzet van het veld te zien ten aanzien van de onderzoeksvragen. Dit is enerzijds indicatief voor de bereidheid en interesse van het veld om betrokken te worden bij zaken waar het LOKV mee bezig is. Anderzijds is het hoopgevend voor wat betreft het voornemen om ontwikkelingen binnen en behoeften van het veld structureler dan tot nu toe af te stemmen met LOKV-beleid en daaruit voortkomende ontwikkelingsprojecten.

Uitkomsten van het onderzoek geven aan dat:

- ten aanzien van het project literaire vorming prioriteit moet worden gegeven aan het ontwikkelen van nieuwe vakinhouden en daarnaast aan het opstellen van een inrichtingsplan voor literaire vorming;
- het project filmeducatie vanwege vooral omvang, maar ook aard van ontwikkelingen in het veld weinig aansluiting(smogelijkheden) te zien geeft. Specifieke beleidsmatige aandacht en projectmatige inzet daarop van de afdeling KE/CKV van het LOKV is daarom niet zo vanzelfsprekend. Verschuiving van prioriteit in beleid ten gunste van een ander onderdeel van audiovisuele vorming bij centra voor kunstzinnige vorming valt te overwegen;
- het ontwikkelen van beleid en projecten door het LOKV op het vlak van receptief aanbod zeer wenselijk wordt geacht.

Michiel van 't Hof
stafmedewerker Onderzoek en Ontwikkeling
januari 1995

In opdracht van de afdeling O&O zijn onder andere de volgende onderzoeken verricht. De onderzoeksrapporten kunt u raadplegen in de LOKV-bibliotheek.

- *Programma Onderzoek Kunsteducatie*, Toon Kort, LOKV 1992.
- *Het cursus-aanbod van wereldmuziekscholen*, B&A Groep, LOKV 1994.
- *Premieregeling basisonderwijs*, SCO-Kohnstamm Instituut, LOKV 1994.
- *Kunstmagneetscholen, een literatuurstudie*, SCO-Kohnstamm Instituut, LOKV 1994.
- *Inventarisatie Kunstaanbod*, Ton Dijkstra, LOKV 1994.
- *Determinanten van leren over kunst*, SCO-Kohnstamm Instituut, LOKV 1994.

INHOUD

Pag.

1.	INLEIDING	5
1.1	Literaire vorming, filmeducatie en receptief aanbod	5
1.2	Onderzoek naar de behoefte van centra voor kv	5
1.3	Leeswijzer	11
2.	LITERAIRE VORMING	13
2.1	Literaire vorming in het cursusaanbod	13
2.2	Het cursus-aanbod op het gebied van literaire vorming	14
2.2.1	Het huidige aanbod literaire vorming	14
2.2.2	Plannen op het gebied van literaire vorming	15
2.2.3	Aard en lengte van de cursussen	16
2.2.4	Deelnemers aan het aanbod literaire vorming	17
2.2.5	Docenten literaire vorming	18
2.3	Achtergrond en ontwikkeling van het aanbod literaire vorming	19
2.3.1	Achtergrond van het (voorgenomen) aanbod literaire vorming	19
2.3.2	Ontwikkeling van het aanbod literaire vorming	20
2.3.3	Knelpunten bij de ontwikkeling van het aanbod literaire vorming	21
2.4	Behoefte aan inhoudelijke ondersteuning bij de ontwikkeling van het aanbod literaire vorming	22
3.	FILMEDUCATIE	25
3.1	Filmeducatie in het cursusaanbod van centra voor kv	25
3.2	Het cursus-aanbod op het gebied van filmeducatie	26
3.2.1	Het huidige aanbod filmeducatie	26
3.2.2	Plannen op het gebied van filmeducatie	27
3.2.3	Aard en lengte van de cursussen	28
3.2.4	Deelnemers aan het aanbod filmeducatie	28
3.2.5	Docenten filmeducatie	29
3.3	Achtergrond en ontwikkeling van het aanbod	29
3.3.1	Achtergrond van het (voorgenomen) aanbod	29
3.3.2	Ontwikkeling van het (voorgenomen) aanbod	31
3.3.3	Knelpunten bij de ontwikkeling	31
3.4	Behoefte aan inhoudelijke ondersteuning	32

INHOUD (vervolg)	Pag.
4. RECEPTIEF AANBOD	35
4.1 Receptief aanbod van centra voor kv	35
4.2 Het receptieve aanbod	37
4.2.1 Het huidige receptieve aanbod	37
4.2.2 Plannen op het gebied van receptief aanbod	40
4.2.3 Aard en lengte van het receptieve aanbod	40
4.2.4 Deelnemers aan het receptieve aanbod	41
4.2.5 Docenten receptief aanbod	43
4.3 Achtergrond en ontwikkeling van het receptieve aanbod	43
4.3.1 Achtergrond van het (voorgenomen) receptieve aanbod	43
4.3.2 Ontwikkeling van het (voorgenomen) receptieve aanbod	45
4.3.3 Knelpunten bij de ontwikkeling van het receptieve aanbod	47
4.4 Behoeftte aan (inhoudelijke) ondersteuning bij de ontwikkeling van receptief aanbod	47
5. CONCLUSIES EN AANKNOPINGSPUNTEN VOOR TOEKOMSTIG BELEID	51
5.1 Inleiding	51
5.2 Conclusies over het huidige aanbod en plannen	52
5.3 Conclusies over ervaringen met de inhoudelijke ontwikkeling van het aanbod	56
5.4 Conclusies over de behoefte aan inhoudelijke ondersteuning	58
5.5 Aanknopingspunten voor het beleid van de LOKV	61
BIJLAGE 1. VRAGENLIJST LITERAIRE VORMING	65
BIJLAGE 2. VRAGENLIJST FILMEDUCATIE	75
BIJLAGE 3. VRAGENLIJST RECEPTIEF AANBOD	87
BIJLAGE 4. LIJST MET CKV'S	99

HET LOKV OP WEG

Een onderzoek naar de aansluiting van ingezette ontwikkelingen enerzijds en de behoeften van het veld anderzijds op het gebied van literaire vorming, filmeducatie en receptief aanbod

---

1. INLEIDING

1.1 Literaire vorming, filmeducatie en receptief aanbod

Naast beeldende kunst en muziek, zijn er in de kunstzinnige vorming (kv) andere disciplines¹ die steeds meer terrein winnen, zoals bijvoorbeeld literaire vorming en filmeducatie. Op het gebied van literaire vorming zijn er centra aan het nadenken of literatuur tot de taakstelling behoort, maar er zijn ook al centra met een breed geschaakt literair aanbod. Filmeducatie vindt nog maar op enkele centra als aparte activiteit plaats. Maar er is duidelijk sprake van een groeiende belangstelling voor film als kunstvorm. Ook wordt er door centra voor kv voor de verschillende disciplines steeds vaker een receptief aanbod aangeboden. Met receptief aanbod wordt het 'inactieve' aanbod bedoeld. Het gaat hier om receptieve cursussen (bijvoorbeeld een cursus kunstbeschouwing), receptieve activiteiten los van het cursusaanbod (bijvoorbeeld een kunstreis) en receptieve activiteiten in het reguliere cursusaanbod. Bij dit laatste gaat het om door de docent zelf aangereikte mondelinge of schriftelijke informatie met de bedoeling om een reflectie op, plaatsing of betekenis van actieve kunstzinnige vorming te bewerkstelligen, los van het commentaar van de docent op actieve handelingen van de cursisten zelf.

Het LOKV speelt met haar aanbod in op vernieuwingstendensen. Daarom worden er in 1994 projecten uitgevoerd en gepland op het gebied van literaire vorming en filmeducatie. Ook is het LOKV aan het nadenken over de ontwikkeling van receptief aanbod voor centra voor kv. Het project 'literatuur in de centra' is een vervolg op verschillende activiteiten ten aanzien van literaire vorming, zoals bijvoorbeeld de salondagen schrijven. Op grond hiervan zijn er in de centra beleidsmatige, vakinhoudelijke en theoretische ontwikkelingen op gang gekomen, die in het project worden uitgebouwd. Het project 'filmeducatie centra kv' is een vervolg op een pilotproject filmeducatie. Een evaluatie van dit project heeft aanknopingspunten opgeleverd voor de ontwikkeling van een landelijk aanbod.

1.2 Onderzoek naar de behoefte van centra voor kv

Aanleiding voor het onderzoek

Omdat het LOKV streeft naar een aanbod 'op maat', is het van belang dat de door het LOKV ingezette ontwikkelingen (h)erkenning ondervinden bij de centra voor kv.

¹ In het onderzoek wordt voor het gemak gesproken over de disciplines literaire vorming, filmeducatie en receptief aanbod. In feite is alleen literaire vorming in termen van de LOKV een discipline. Filmeducatie is een vakgebied en receptief aanbod is een onderdeel van het totale aanbod van een centrum voor kv.

Daarom is in projectplannen het voornemen geuit om een behoeftenonderzoek uit te voeren naar de aansluiting van de LOKV-plannen met de behoeften in het veld. In dit rapport worden de voornemens van het LOKV inzake literaire vorming, filmeducatie en receptief aanbod behandeld.

Doel van het onderzoek en onderzoeksvragen

Het onderzoek heeft als doel om de behoefte van centra voor kv in kaart te brengen op het gebied van literaire vorming, filmeducatie en receptief aanbod, tegen de achtergrond van het huidige aanbod, plannen en ervaringen met de ontwikkeling van het (voorgenomen) aanbod.

Er wordt antwoord gegeven op de volgende vragen:

T.a.v. behoefte aan inhoudelijke ontwikkeling:

- 1a. Welke inhoudelijke ontwikkeling door het LOKV is gewenst op het gebied van literaire vorming, filmeducatie en receptief aanbod?
- 1b. Hoe verhouden deze wensen zich met de voornemens van het LOKV, zoals die tot uiting komen in het project 'literatuur in de centra' en het project 'filmeducatie centra kv'?

T.a.v. het huidige aanbod en plannen:

- 2a. Welke centra voor kv geven cursussen op het gebied van literaire vorming?
- 2b. Welke centra voor kv geven cursussen op het gebied van filmeducatie?
- 2c. Welke centra voor kv hebben een receptief aanbod?

- 3a. Welke cursussen worden gegeven op het gebied van literaire vorming?
- 3b. Welke cursussen worden gegeven op het gebied van filmeducatie?
- 3c. Hoe ziet het receptieve aanbod eruit?

- 4a. Welke centra voor kv hebben plannen op het gebied van literaire vorming?
- 4b. Welke centra voor kv hebben plannen op het gebied van filmeducatie?
- 4c. Welke centra voor kv hebben plannen voor een receptief aanbod?
- 4d. Welke plannen hebben deze centra?

- 5a. Welke centra voor kv hebben geen aanbod en plannen op het gebied van literaire vorming, filmeducatie en/of receptief aanbod?
- 5b. Wat zijn hiervoor de redenen (per discipline)?
- 6a. Wat is de aanleiding voor een aanbod op het gebied van literaire vorming, filmeducatie en/of receptief aanbod of plannen hieromtrent?
- 6b. Welk instituutsbeleid is er voor deze disciplines en/of welke voornemens zijn er met betrekking tot dit beleid? Het gaat hier om de doelstellingen van de instelling en de inhoudelijke verantwoording van het aanbod.

T.a.v. ervaringen:

- 7a. Hoe heeft de inhoudelijke ontwikkeling van het aanbod per discipline tot nu toe plaatsgevonden of welke ideeën bestaan hieromtrent?
- 7b. Wordt er gebruik gemaakt van ondersteuning? Welke?
- 8. Welke knelpunten heeft men (tot nu toe) ervaren bij het opzetten en/of uitvoeren van het aanbod op het gebied van literaire vorming?

Opzet van het onderzoek

Uitgangspunt bij het onderzoek is om de centra voor kv op één moment te benaderen met een aantal vragen over het (toekomstige) aanbod en de behoefte aan ontwikkelingswerk daarbij².

Het onderzoek kent drie fasen. Ten eerste is geïnventariseerd welke personen op de centra voor kv verantwoordelijk zijn voor het aanbod op het gebied van literaire vorming, filmeducatie en het receptieve aanbod. Ten tweede zijn de contactpersonen benaderd voor een telefonisch gesprek aan de hand van een vragenlijst. Tot slot wordt de informatie neergelegd in een rapport.

Er is gekozen voor een telefonische bevraging omdat uit ervaringen van het LOKV blijkt dat de respons van centra voor kv op schriftelijke vragenlijsten gering is³. In het algemeen levert telefonische bevraging een hogere respons op dan schriftelijke bevraging. Wel zijn de vragenlijsten voorafgaand aan het telefonische interview opgestuurd naar de centra. Hiervoor zijn meerdere redenen. In de eerste plaats verhoogd dit de kwaliteit van de verkregen informatie. Geïnterviewden kunnen zich voorbereiden op het gesprek en zo nodig informatie opzoeken. In de tweede plaats

² Op verzoek van het LOKV is ook een vraag gesteld over de informatiebehoefte van de instelling. Deze informatie is los van het onderzoeksrapport aangeleverd aan de LOKV.

³ Zie *Marktonderzoek Diskette Kunstaanbod Kinderen en Jongeren, LOKV, Utrecht 1993*.

wordt op deze manier gezorgd dat de gesprekken niet te lang duren, hetgeen ten koste zou kunnen gaan van de respons.

De vragenlijsten zijn per discipline ontwikkeld⁴. Wel zijn de vragenlijsten op verzoek van het LOKV zoveel mogelijk gelijk voor de verschillende disciplines. Gezien het beschikbare budget voor het onderzoek wordt gewerkt met een (zoveel mogelijk) gestructureerde vragenlijst. Aan de orde komen de volgende onderwerpen:

- behoefte aan de door het LOKV ingezette ontwikkelingen⁵.
- aanbod en plannen;
- ervaringen met ontwikkelen en uitvoeren van het aanbod.

Verloop van het onderzoek

Aan de hand van een lijst van het LOKV zijn alle centra voor kv en gecombineerde instituten telefonisch benaderd. Er zijn 110 centra benaderd, waarvan er 8 afvielen. In 4 gevallen ging het om tweede-lijns instellingen, in 3 gevallen klopte telefoonnummers niet en één instelling weigerde mee te werken.

Respons voor-enquête door centra kv en gec. instituten	
Bruto steekproef	110 (100%)
non-respons:	
a. na herhaalde poging niet te bereiken	19
b. instelling niet van toepassing	4
c. adresgegevens niet correct	3
d. weigert mee te werken	1
Totaal non-respons	27
Netto resultaat	83 (75,5%)

Voorzover de instellingen actief waren op het gebied van literaire vorming, filmeducatie en receptief aanbod, is de naam van een contactpersoon gevraagd. Er zijn 155 namen verkregen van 83 instellingen⁶. Er zijn 60 contactpersonen ondervraagd over

⁴ De vragenlijsten zijn weergegeven in de bijlagen.

⁵ Met name deze vragen verschillen per discipline, omdat de vragen aansluiten bij de plannen van de LOKV.

⁶ Er zijn 19 instellingen niet bereikt. Aan deze instellingen zijn de drie vragenlijsten gestuurd met een begeleidende brief. In totaal gaat het hier om 42 vragenlijsten. Op deze vragenlijsten is echter geen respons gekomen..

één discipline, 31 contactpersonen over twee disciplines en 11 contactpersonen over drie disciplines.

Naar aanleiding van deze telefoongesprekken zijn 155 vragenlijsten verstuurd, nl. 51 voor literaire vorming (33%), 25 voor filmeducatie (16%) en 79 voor receptief aanbod (51%). De vragenlijsten zijn voorzien van een brief van het LOKV waarin het doel van het onderzoek wordt beschreven en waarin gevraagd wordt om medewerking van de centra.

Er zijn 124 vragenlijsten ingevuld⁷, 37 voor literaire vorming (72,5%), 18 voor filmeducatie (66,6%) en 69 voor receptief aanbod (87,4%). Dit geeft een netto-respons van 80%⁸. De feitelijke respons ligt nog hoger omdat een aantal contactpersonen de vragenlijsten (veel) te laat heeft nagestuurd⁹.

Respons hoofdenquête per discipline	Literaire vorming	Filmeducatie	Receptief aanbod	Totaal
Bruto steekproef	51 (100%)	27 (100%)	79 (100%)	155 (100%)
Non-respons (te laat/weigert)	14 (27,5%)	9 (33,3%)	10 (12,6%)	31 (20%)
Netto resultaat	37 (72,5%)	18 (66,6%)	69 (87,4%)	124 (80%)

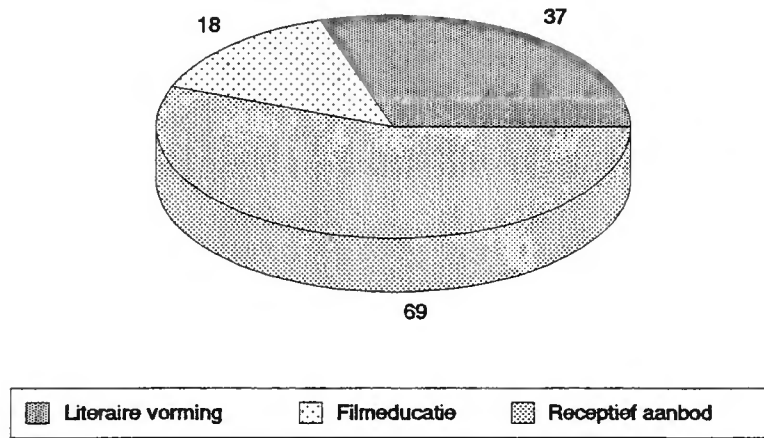
In onderstaande figuur is de responsverdeling weergegeven over de drie disciplines waarover het onderzoek gaat: literaire vorming, filmeducatie en receptief aanbod in absolute.

⁷ 47 vragenlijsten zijn per post verstuurd (38%).

⁸ Wanneer de 19 instellingen worden meegerekend die niet zijn bereikt in de eerste ronde, ligt de respons op 59%. Dit is echter een vertekend beeld omdat er van is uitgegaan dat de instellingen mogelijk een aanbod hebben op drie disciplines.

⁹ Er zijn 7 vragenlijsten te laat binnengekomen, d.d. 28 juni 1994.

Figuur 1: Verdeling van de respons over literaire vorming, filmeducatie en receptief aanbod in absolute (N=124)

Zoals uit de respons blijkt waren de contactpersonen over het algemeen bereid om mee te werken. De ondervraagden toonden betrokkenheid bij het onderwerp van onderzoek en vonden het over het algemeen leuk om over 'hun' cursusaanbod en ervaringen te vertellen. Men kon ook goed uit de voeten met de vragen. Alleen de definitie van receptief aanbod vond men wat lastig, maar met enige uitleg van de interviewer leverde dit verder geen moeilijkheden. Overigens bleek er tijdens de data-analyse dat er wel wat begripsverwarring op is getreden en dat er enkele tegenstrijdigheden zitten in het onderzoek. Hierbij dient direct te worden opgemerkt dat het onderzoek ondanks de hoge respons betrekking heeft op een relatief klein aantal respondenten, waardoor 'ruis' zichtbaar blijft¹⁰.

Wat wel een probleem bleek tijdens de uitvoering van het onderzoek, was de bereikbaarheid van de contactpersonen. De mensen zijn lang niet altijd te bereiken op de centra en zijn ook vaak druk bezet. Dit laatste vormde een probleem omdat de gesprekken vrij lang konden duren. De gesprekstijd varieerde van 15 minuten voor de personen die de vragenlijst vooraf hadden ingevuld tot 45 minuten voor personen die drie vragenlijsten hadden ontvangen en niet ingevuld. Om de voortgang van het onderzoek te bevorderen, zijn afspraken gemaakt en/of is gevraagd naar privé-nummers.

¹⁰ Hiermee bedoelen wij dat het bij een grote onderzoekspopulatie veel minder opvalt wanneer een respondent een vraag niet juist interpreteert dan in een kleine onderzoekspopulatie.

Wat betreft de betrokkenheid van de contactpersonen nog het volgende. Een aantal contactpersonen gaven aan benieuwd te zijn naar ervaringen van collega-instellingen. Deze mensen zijn dan ook geïnteresseerd in de resultaten van het onderzoek.

1.3 Leeswijzer

In dit rapport wordt verslag gedaan van de belangrijkste bevindingen uit het onderzoek naar de behoefte van centra voor kv. Het rapport geeft een beschrijving van bestaande en geplande ontwikkelingen op het gebied van literaire vorming, filmeducatie en receptief aanbod. De feitelijke stand van zaken en de plannen worden geschetst evenals de wijze waarop het aanbod is/wordt ontwikkeld en welke knelpunten daarbij zijn ervaren. Vanuit de ervaringen en plannen van de centra wordt beschreven welke inhoudelijke ondersteuning gewenst is.

De beschrijving vindt plaats per discipline. In hoofdstuk 2 wordt verslag gedaan van het huidige en gewenste aanbod op het gebied van literaire vorming, ervaringen bij de ontwikkeling van het aanbod en behoefte aan de LOKV-plannen. Hoofdstuk 3 heeft betrekking op filmeducatie. In hoofdstuk 4 staat het receptieve aanbod centraal. Het gaat hier om een inventarisatie van het (gewenste) aanbod en ondersteuningswensen. Het rapport wordt afgesloten met conclusies en aanknopingspunten voor de inrichting van de LOKV-projecten op het gebied van literaire vorming, filmeducatie en plannen daartoe op het gebied van receptief aanbod (hoofdstuk 5).

In de bijlagen zijn de vragenlijsten opgenomen.

2. LITERAIRE VORMING

2.1 Literaire vorming in het cursusaanbod

Van de 83 (100%) instellingen die benaderd zijn, hebben er 41 (49%) een aanbod op het gebied van literaire vorming. De overige instellingen verzorgen geen aanbod op dit gebied. Van deze 41 instellingen hebben er 27 een vragenlijst ingevuld¹¹. Er zijn 10 instellingen (12%) die plannen hebben op het gebied van literaire vorming. Deze instellingen hebben allen de vragenlijst ingevuld. De respons is weergegeven in onderstaande tabel.

Literaire vorming in het cursusaanbod	aantal	respons
aanbod	41 (49%)	27 (66%)
plannen ¹²	10 (12%)	10 (100%)
geen aanbod/plannen	32 (39%)	-
Totaal	83 (100%)	37 (72,5%)

Voordat ingegaan wordt op het literaire aanbod in centra voor kv, staan wij kort stil bij centra die geen aanbod hebben op het gebied van literaire vorming en daar ook nog geen plannen voor hebben. Het gaat hier om 32 centra (39%). Als voornaamste reden om geen aanbod literaire vorming te hebben en daar ook geen plannen voor te hebben noemt men het gebrek aan belangstelling bij de doelgroep (37%). Een andere reden is het gebrek aan mogelijkheden van de instellingen (32%). Het gaat hier om financiële ruimte, de grootte van de instelling, de capaciteit van zalen en op komst zijnde fusies. Ook zijn er instellingen die van mening zijn dat literaire vorming (nog) niet in de visie van de instelling past (23%). Dit betreft bijvoorbeeld instellingen die alleen gericht zijn op beeldende kunst. Tot slot zijn er een paar instellingen (8%) die aangeven geen geschikte docenten te kunnen vinden. Er zijn geen instellingen die het ontbreken van een literair aanbod toeschrijven aan het gebrek aan inhoudelijke kennis en deskundigheid.

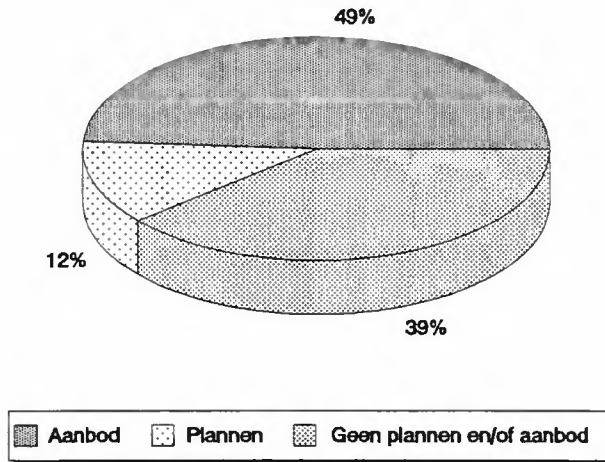
De verhouding tussen instellingen die aanbod literaire vorming hebben, instellingen die alleen plannen daartoe hebben en geen aanbod en/of plannen, staat weergegeven in onderstaande figuur:

¹¹ Dit is een respons van 66%.

¹² Uit het onderzoek bleek dat 17 van de 41 instellingen die nu reeds een aanbod op literaire vorming hebben en een vragenlijst hebben ingevuld, tevens plannen hebben om het huidige aanbod uit te breiden. Deze worden bij de beschrijving van de plannen in 2.2.2 meegenomen. De 10 instellingen in deze tabel hebben dus alleen plannen voor de toekomst en nog geen aanbod.

Figuur 2: Literaire vormingscursusaanbod en -plannen van centra voor kv in procenten (N=83)

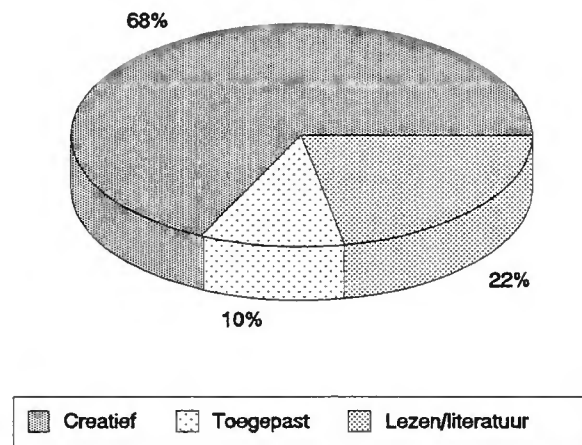
In dit hoofdstuk wordt een beschrijving gegeven van het literaire aanbod van instellingen en plannen daarvoor (2.2) op basis van de gegevens die van de 37 voor literaire vorming responderende instellingen zijn verkregen. Er wordt ingegaan op het (voorgenomen) cursusaanbod, aard en lengte van de cursussen en het aantal cursisten dat heeft deelgenomen aan het aanbod in het huidige seizoen en de verwachtingen voor het volgende seizoen. Ook wordt de achtergrond van het cursusaanbod beschreven evenals de wijze waarop instellingen het literaire aanbod inhoudelijk hebben ontwikkeld of van plan zijn dat te gaan doen (2.3). Het hoofdstuk wordt afgesloten met een analyse van de aard en inhoud van de behoefte van instellingen (2.4).

2.2 Het cursus-aanbod op het gebied van literaire vorming

2.2.1 Het huidige aanbod literaire vorming

Het cursusaanbod literaire vorming bestaat voor het grootste deel uit cursussen op het gebied van creatief schrijven (creatief). Door de 27 instellingen met een aanbod literaire vorming worden 57 creatieve schrijfcursussen gegeven. Cursussen en activiteiten op het gebied van lezen/literatuurbeschouwing (lezen/literatuur) en op het gebied van toegepast schrijven (toegepast) zijn beduidend minder in aantal, namelijk 19 cursussen op het gebied van lezen/literatuurbeschouwing gegeven en 8 cursussen toegepast schrijven. In totaal betreft het aldus 84 cursussen literaire vorming bij de 27 instellingen, die kwa inhoud de onderstaande verhouding vertonen:

Figuur 3: Het huidige cursusaanbod literaire vorming in centra voor kv in procenten (N=84)

De meest voorkomende cursussen creatief schrijven zijn 'verhalen schrijven' (44%) en 'poëzie schrijven' (35%). 'Schrijftraining' (16%) en 'autobiografisch schrijven' (5%) komt minder vaak voor. Bij 'verhalen schrijven' worden een enkele keer specialisaties genoemd zoals 'schrijven van kinderverhalen' en 'schrijven van detectiveverhalen'. Andere cursussen die een enkele keer worden genoemd zijn 'taaldrukken' en 'taalexpressie'. Op het gebied van lezen/literatuurbeschouwing worden 7 cursussen 'lezen van verhalen/romans' gegeven, 5 cursussen 'lezen van poëzie' (26%) en 2 cursussen 'scriptbegeleiding'. Andere vormen van lezen/literatuurbeschouwing die worden genoemd zijn een cursus 'filosofie voor ouderen', 'het bespreken van schrijvers, begrippen en gedichten', lezingen door auteurs/deskundigen en leeskringen. De 8 cursussen toegepast schrijven bestaan uit 3 cursussen 'toneel schrijven', 3 cursussen 'scenario schrijven' en 1 cursus 'copywriting/reclame teksten' en 1 cursus 'bespreken van fragmenten; structuur vorm en inhoud'.

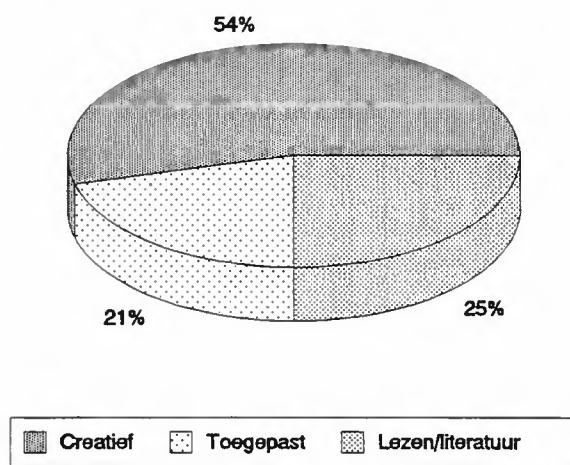
2.2.2 Plannen op het gebied van literaire vorming

Zoals boven is aangegeven (zie noot 12), zijn er 27 instellingen (10 nieuwe, 17 uitbreiding) die plannen hebben op het gebied van literaire vorming in de toekomst.

Voor 7 instellingen is het nog onduidelijk welke cursussen (extra) worden aangeboden in de toekomst. De overige 20 instellingen hebben concrete plannen voor 68 cursussen literaire vorming. Ook bij de plannen gaat het in hoofdzaak om creatieve schrijfcursussen (54%). Maar ook op het gebied van toegepast schrijven en lezen/literatuurbe-

schouwing wordt het een en ander voorgenomen. In relatie tot het huidige aanbod is de aandacht voor toegepast schrijven in de toekomst groot. De inhoud van het geplande literaire cursusaanbod staat in onderstaande figuur:

Figuur 4: Plannen voor literaire vorming in het cursusaanbod van centra voor kv in procenten (N=68)

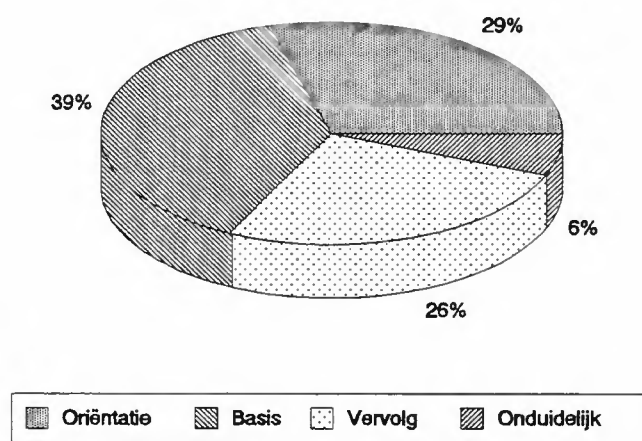
Op het gebied van creatief schrijven zijn er plannen voor 11 cursussen 'poëzie schrijven', 9 cursussen 'verhalen schrijven', 7 cursussen 'schrijftraining' en 6 cursussen 'autobiografisch schrijven'. Ook zijn er plannen voor 'schrijven van reisverhalen', 'taalexpressie' en 'haiku'. Bij toegepast schrijven staan 7 cursussen 'toneelschrijven' op de planning. Ook worden 4 cursussen 'scenario schrijven' ontwikkeld en twee cursussen 'artikelen schrijven'. Ook zijn er plannen voor cursussen 'songwriting'. Op het gebied van lezen/literatuurbeschouwing zijn er plannen voor cursussen 'lezen van verhalen/romans' (4), 'lezen van poëzie' (5) en een paar instellingen zijn voornemens een 'werkgroep schrijven' (2) en een cursus 'scriptbegeleiding' (2) te organiseren. Verder wordt één keer 'verhalen vertellen' genoemd.

2.2.3 Aard en lengte van de cursussen

Wat betreft de duur van de (voorgenomen) cursussen literaire vorming blijkt dat het in de meeste gevallen gaat om langlopende cursussen, cursussen van meer dan 10 bijeenkomsten. Er worden ook cursussen van 5 tot 10 bijeenkomsten gegeven evenals eenmalige bijeenkomsten. Overigens worden binnen één instelling cursussen met een verschillende lengte aangeboden. Kortlopende cursussen van minder dan 5 bijeenkomsten en werkplaatsen komen nauwelijks voor.

De instellingen verzorgen zowel oriëntatiecursussen¹³, basiscursussen als vervolgcursussen op het gebied van literaire vorming. De basiscursussen zijn in de meerderheid. Van de 17 instellingen die een vervolgcursus aanbieden zijn er 16 die nu reeds een cursus aanbieden op het gebied van literaire vorming. Ook hier geldt dat er binnen één instelling meerdere soorten cursussen worden gegeven. De verschillende soorten cursussen staan in onderstaande figuur:

Figuur 5: Aard van de cursussen op het gebied van literaire vorming in procenten (N=62)

De cursussen literaire vorming zijn voornamelijk cursussen gericht op volwassenen¹⁴. Er zijn een klein aantal cursussen gericht op kinderen (6) en jongeren (5). Een enkeling richt zich op bejaarden en migrante schrijvers. Een paar instellingen spreken over algemene cursussen voor iedereen.

2.2.4 Deelnemers aan het aanbod literaire vorming

In de helft (13) van de 27 instellingen met een aanbod zijn de meeste cursussen gestart vóór het seizoen 1992/1993. In het huidige seizoen (1993/1994) namen/nemen er in de meeste instellingen (22) minder dan 50 cursisten deel aan de literaire vorming. In 11

¹³ Er is een onderscheid gemaakt tussen oriëntatiecursussen en basiscursussen. Bij de eerste worden meer algemene overzichtscursussen bedoeld, bij de tweede cursussen gericht op vaardigheden op een beginnersniveau. Hoewel de respondenten geen vragen hebben gesteld naar aanleiding van dit onderscheid is het niet geheel duidelijk in hoeverre de centra voor kv een gelijke definitie gebruiken voor de verschillende soorten cursussen.

¹⁴ Er bestaat verwarring over het begrip 'ouderen'. Sommige instellingen vatten dit op als volwassenen en sommigen als bejaarden.

instellingen lag/licht dit aantal beneden de 20. Er is één instelling die meer dan 300 cursisten literaire vorming heeft.

De verwachtingen ten aanzien van het aantal cursisten literaire vorming in het volgend seizoen 1994-1995, ligt iets hoger dan het aantal cursisten dat in het huidige seizoen deelneemt/deel heeft genomen aan een cursus. De meeste instellingen verwachten tussen de 20 en 50 cursisten literaire vorming. Voor 5 instellingen is het verwachte aantal cursisten onduidelijk op dit moment.

Werving

De cursisten voor literaire vorming worden op verschillende manieren geworven. Per instelling en cursus worden vaak meerdere methoden genoemd. Een groot deel van de instellingen heeft folders of programmaboekjes waarin het (voorgenomen) aanbod op het gebied van literaire vorming wordt genoemd. Ook affiches worden door een paar instellingen genoemd. Dit schriftelijke materiaal wordt door de meeste instellingen (30) in bibliotheken gelegd en in de eigen instelling. Een aantal (13) instellingen verspreid folders huis aan huis. Een paar instellingen zorgen dat er folders liggen in horeca-gelegenheden, boekhandels, gemeentehuizen en scholen. De informatiebalie van de instelling wordt in 25 gevallen gebruikt om schriftelijke en mondelinge informatie te verstrekken over het literaire aanbod. In ruim de helft van de instellingen (22) is/wordt het adressenbestand ingelicht over het cursusaanbod. Ongeveer de helft van de instellingen plaatst advertenties, persberichten en/of artikelen in lokale dagbladen en in huis aan huis bladen. Een paar instellingen verspreiden berichten via de regionale radio en één instelling plaatst advertenties op de kabeltevee. Drie instellingen geven presentaties op scholen. Er is één instelling die bij het werven van cursisten gebruik maakt van expertise van derden.

2.2.5 Docenten literaire vorming

Het overgrote deel van de instellingen, nl. 32 (87%), maakt gebruik van docenten die bevoegd zijn volgens de inspectie LSK AK/KV. Er zijn twee instellingen die (ook) onbevoegde docenten in dienst hebben. Ook zijn er (bekende) schrijvers (bij 8 instellingen), een taaldrukker en een docent Nederlands die cursussen geven.

Werving

De docenten literaire vorming worden voor een groot deel geworven uit het eigen bestand van de instellingen. Twee instellingen hebben een advertentie geplaatst en er zijn zes instellingen waar één of meerdere docenten zijn aangenomen als gevolg van

een open sollicitatie. Eén instelling noemt het LOKV als wervingsbron voor docenten literaire vorming. Hetzelfde geldt voor de inspectie KV/AK, de opleiding 'docent schrijven' en de Stichting Schrijverschool en Samenleving.¹⁵

2.3 Achtergrond en ontwikkeling van het aanbod literaire vorming

2.3.1 Achtergrond van het (voorgenomen) aanbod literaire vorming

De aanleiding om één of meerdere cursussen op het gebied van literaire vorming aan te bieden is voor de meeste instellingen het beleid van de instelling. Er zijn 25 instellingen die aangeven dat een aanbod op het gebied van literaire vorming past in de visie over het gewenste cursusaanbod, zoals vastgelegd in een beleidsplan of werkplan. Bij 9 instellingen spelen wensen van (potentiële) cursisten een rol. Ad hoc ideeën van individuele docenten/medewerkers van de instelling en externe contacten van de instelling met collega-instellingen en/of deskundigen vormen slechts een enkele keer aanleiding om cursussen literaire vorming aan te bieden.

Het hebben van plannen om (meer) cursussen literaire vorming te gaan geven komt eveneens voort uit de visie van de instelling over het gewenste cursusaanbod. Wensen van (potentiële) cursisten, externe contacten met collega-instellingen en/of deskundigen en wensen van individuele docenten/medewerkers zijn minder van belang, maar worden wel genoemd.

De visie van de instelling zoals neergelegd in het beleidsplan of werkplan is dus een belangrijke aanleiding om cursussen literaire vorming te (gaan) geven. Daarom is het interessant om te weten welke zaken omtrent het cursusaanbod op het gebied van literaire vorming zijn vastgelegd in het beleidsplan. In 20 instellingen staan de (leer)doelen van de instelling op het gebied van literaire vorming in het beleidsplan. De organisatie van de inhoudelijke ontwikkeling van het literaire aanbod is in 13 instellingen schriftelijk vastgelegd in het beleidsplan. Hetzelfde aantal instellingen heeft ook de methodiek van het cursusaanbod vastgelegd. Het gaat hier om de vorm waarin de cursussen op het gebied van literaire vorming worden gegeven. In de beleidsplannen van de instellingen wordt niet vaak aandacht besteed aan het (gewenste) profiel van docenten en cursisten literaire vorming. Het profiel van docenten is in 6 instellingen schriftelijk vastgelegd en het profiel van cursisten in 3 instellingen.

---

¹⁵ *Onduidelijk is of hier de opleiding docent literaire vorming van de HKU of de bijscholing docent schrijven van het LOKV mee wordt bedoeld*

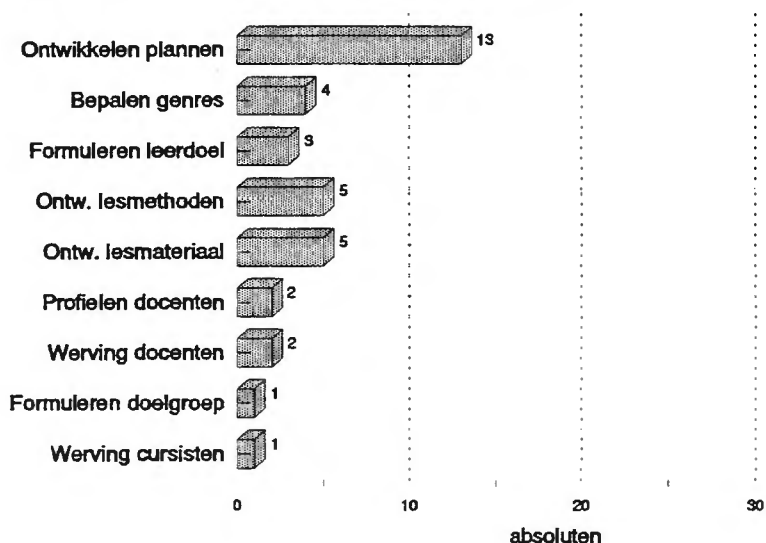
2.3.2 Ontwikkeling van het aanbod literaire vorming

De inhoudelijke ontwikkeling van het (voorgenomen) cursusaanbod op het gebied van literaire vorming is in 31 instellingen (84%) in eigen handen. In 18 instellingen wordt op geen enkele manier gebruik gemaakt van externe kennis en/of expertise.

Er zijn 13 instellingen die externe kennis en/of expertise gebruiken om plannen te ontwikkelen voor de inhoudelijke ontwikkeling van het literaire aanbod. Door 5 instellingen is/wordt bij het ontwikkelen van lesmethoden en lesmateriaal gebruik gemaakt van ondersteuning van derden. In 2 instellingen wordt gebruik gemaakt van aanbod dat ontwikkeld is door anderen. Een paar instellingen gebruiken externe expertise voor het bepalen van genres waarop het aanbod betrekking heeft, het formuleren van leerdoelen van cursussen, het beschrijven van profielen van docenten en het werven van docenten. Een enkele instelling maakt gebruik van externe ondersteuning bij formuleren van doelgroepen waarop het cursusaanbod betrekking heeft en het werven van cursisten.

De onderwerpen waarbij gebruikt wordt gemaakt van externe ondersteuning staan vermeld in de volgende figuur:

Figuur 6: Het gebruik van externe ondersteuning bij de ontwikkeling van een cursusaanbod literaire vorming in absolute (N=19)

De 13 instellingen die gebruik maken van externe ondersteuning verkrijgen deze van het LOKV en/of van collega-instellingen. Er zijn 8 instellingen die voor de inhoudelijke ontwikkeling van het (voorgenomen) cursusaanbod literaire vorming een beroep doen op het LOKV. Het zelfde aantal instellingen maakt gebruik van kennis en

ervaringen van collega-instellingen. De inspectie kunstzinnige vorming wordt drie keer genoemd, de stichting Lift twee keer. Drie instellingen hebben gebruik gemaakt van expertise vanuit een opleidingsinstituut. Genoemd wordt een schrijversschool, de opleiding docent schrijven (zie ook noot 15) en de bijscholing taaldrukken.

Ten behoeve van de ontwikkeling van het literaire cursusaanbod is door 17 instellingen samengewerkt met bibliotheken en door 18 instellingen met lokale en regionale amateursorganisaties, waaronder leeskringen (5) en schrijverscafe's (2). Een enkele instelling heeft samengewerkt met een universiteit.

2.3.3 Knelpunten bij de ontwikkeling van het aanbod literaire vorming

Er zijn 6 instellingen die aangeven (nog) geen knelpunten te hebben ervaren bij de ontwikkeling van het literaire aanbod. Het gaat hier om instellingen die reeds een aanbod hebben. De overige 32 instellingen lopen wel eens tegen problemen aan. De meeste knelpunten doen zich voor bij het werven van cursisten. Zoals al eerder is aangegeven gaat het hier om een aspect waartoe instellingen veel (verschillende) activiteiten ontplooiën, waarbij nauwelijks gebruik gemaakt wordt van externe expertise.

Er zijn 19 instellingen die problemen ondervinden bij het werven van cursisten. De problemen hebben volgens 15 instellingen te maken met het feit dat potentiële cursisten onbekend zijn met het cursusaanbod. Door 11 instellingen wordt aangegeven dat potentiële cursisten weinig belangstelling tonen voor literaire vorming voorafgaand aan de cursus. 5 instellingen geven aan dat zij te maken hebben met concurrentie van andere aanbieders. Het komt maar bij twee instellingen voor dat cursisten ten tijde van de cursus afhaken.

Het zoeken van bekwame docenten is voor 9 instellingen een probleem. Deze instellingen geven aan dat er onvoldoende geschikte docenten zijn en/of dat men te maken heeft met onvoldoende menskracht in de instelling en onvoldoende financiële middelen.

Minder vaak genoemd zijn knelpunten bij het ontwikkelen van het aanbod en het formuleren van doelgroepen waarop de cursussen betrekking hebben. Maar drie keer worden knelpunten aangegeven bij beleidsontwikkeling en bij het ontwikkelen van methodiek/didactiek. Ook in deze gevallen zijn knelpunten terug te voeren op gebrek aan menskracht en/of financiële middelen. Er wordt slechts door 3 instellingen aangegeven dat deskundigheid van de instelling onvoldoende is. De organisatie van het aanbod levert geen knelpunten op.

2.4 Behoeftte aan inhoudelijke ondersteuning bij de ontwikkeling van het aanbod literaire vorming

De inhoudelijke ondersteuning die instellingen wensen op het gebied van literaire vorming is in een aantal gevallen algemeen van aard. Zo geeft een instelling aan om algemene richtlijnen te hebben om na te gaan wat de doelgroep wil en op welke manier het gewenste aanbod kan worden gerealiseerd. Een andere instelling zou meer duidelijkheid willen hebben over de mogelijkheden van een aanbod literaire vorming. Deze instelling vindt dat er landelijk meer aandacht aan literaire vorming moet worden geschonken. In deze lijn ligt ook de behoefte aan reclame voor literaire vorming. Een andere algemene behoefte is de behoefte aan coördinatie.

Er bestaan ook meer concrete behoeften. Een instelling geeft aan financiële middelen te willen. Een andere instelling zou graag willen dat er ontwikkelingsprojecten zouden worden gestart met startsubsidies. Een paar instellingen hebben behoefte aan methodiek-ontwikkeling en ook uitwisseling van informatie met vakmensen wordt genoemd. Ook wordt een aanbod op het gebied van lezingen door een instelling gewenst. Op het gebied van docenten wordt een docentenbestand gewenst en een traject voor deskundigheidsbevordering van docenten. Op het gebied van cursisten is behoefte aan middelen om cursisten te bereiken en meer bekendheid aan literaire vorming. Een instelling noemt feedback op cursus. Een paar instellingen hebben nog niet goed zicht op de behoeften en/of willen eerst praktijkervaring opdoen.

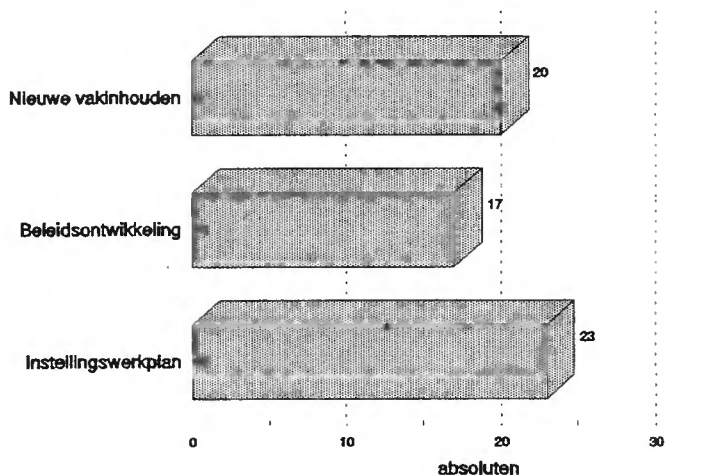
Behoeftte aan LOKV-plannen

Er is specifiek gevraagd naar de behoefte aan een aantal zaken die het LOKV voornemens is te ontwikkelen. Binnen het LOKV is namelijk een project gestart op het gebied van literaire vorming. In het projectplan van het innovatieproject 'Literatuur in de centra' worden een aantal produkten voorgesteld op het gebied van vakinhouden, kennisoverdracht en ondersteuning bij het ontwikkelen van beleid.

De instellingen die een aanbod op het gebied van literaire vorming hebben (gepland) zijn geïnteresseerd in de ondersteuning van het LOKV. Van de 37 instellingen die zijn ondervraagd heeft bijna tweederde deel (23) behoefte aan een blauwdruk voor een instellingsplan literaire vorming. 7 van deze instellingen hebben op dit moment nog geen aanbod. Meer dan de helft van de instellingen (20) heeft behoefte aan het ontwikkelen van nieuwe vakinhouden op het gebied van informatie. Bijna al deze instellingen (17) hebben reeds een aanbod. Ondersteuning bij beleidsontwikkeling wordt gewenst door 17 instellingen, 14 instellingen hebben reeds een aanbod.

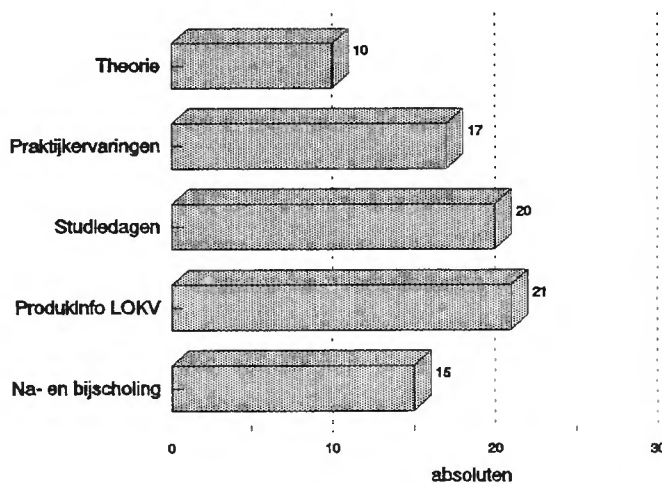
De ondersteuningsbehoefte is geschetst in de onderstaande figuur:

Figuur 7: Ondersteuningsbehoefte bij de ontwikkeling van een cursusaanbod literaire vorming in absoluten (N=37)

Wanneer gevraagd wordt naar de informatiebehoefte van de instellingen op het gebied van literaire vorming scoort produktinformatie van het LOKV en studiedagen het hoogst. Ruim de helft van de instellingen heeft hier behoefte aan. De behoefte aan praktijkervaringen, na-en bijscholingscursussen en theoretische kennis ligt lager. Met name het laatste is in vergelijking met de andere soorten informatie laag, 10 instellingen. Eén instelling wil graag informatie over collega-docenten; wie doet wat. De informatiebehoefte staat in de volgende figuur:

Figuur 8: Informatiebehoefte bij centra voor kv ten behoeve van de ontwikkeling van een cursusaanbod literaire vorming in absoluten (N=37)

3. FILMEDUCATIE

3.1 Filmeducatie in het cursusaanbod van centra voor kv

Van de 83 (100%) centra voor kv die benaderd zijn, hebben er 19 (23%) een aanbod op het vakgebied filmeducatie. Van deze instellingen hebben er 10¹⁶ de vragenlijst ingevuld. Er zijn 8 instellingen (10%) die plannen hebben op het gebied van filmeducatie, deze hebben de vragenlijst ingevuld. In onderstaande tabel is dit weergegeven.

Filmeducatie in het cursusaanbod	aantal	respons
aanbod	19 (23%)	10 (53%)
plannen ¹⁷	8 (10%)	8 (100%)
geen aanbod/plannen	56 (67%)	-
	83 (100%)	18 (67%)

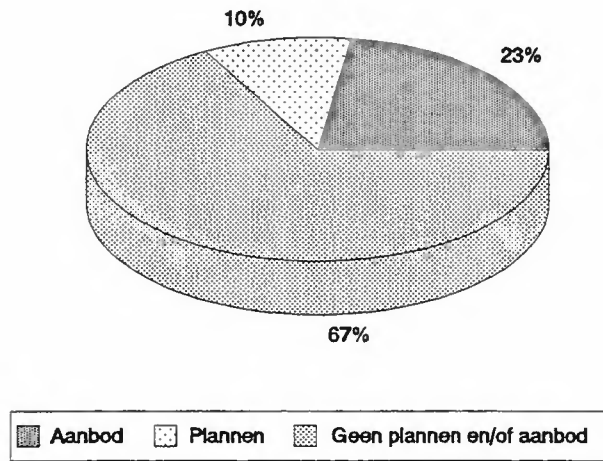
Voordat ingegaan wordt op het aanbod filmeducatie in centra voor kv, staan wij kort stil bij instellingen die geen aanbod hebben op het gebied van filmeducatie en daar ook nog geen plannen voor hebben. Het gaat hier om 56 instellingen. Als voornaamste reden om geen aanbod filmeducatie te hebben en daar ook geen plannen voor te hebben noemen de instellingen het gebrek aan mogelijkheden daarvoor (50%). In meer dan de helft van deze gevallen gaat het om een gebrek aan financiële middelen. Ook wordt door instellingen aangegeven dat de ruimte ontbreekt: 'Het gebouw zit vol', 'Het centrum is te klein'. Een paar instellingen geven aan te weinig tijd te hebben. Eén instelling wijst op het feit dat een aanbod op het gebied van filmeducatie de nodige apparatuur vereist. Een andere reden is het gebrek aan belangstelling bij de doelgroep (22%). Ook zijn er instellingen van mening dat filmeducatie (nog) niet in de visie van de instelling past (20%). Het gaat hier zowel om instellingen die op dit moment prioriteit geven aan andere disciplines, maar ook om instellingen die aangeven dat filmeducatie wordt aangeboden door filmhuizen. Een minder belangrijke reden voor het ontbreken van een aanbod filmeducatie is het gebrek aan geschikte docenten (8%). Er zijn geen instellingen die het ontbreken van een filmaanbod toeschrijven aan het gebrek aan inhoudelijke kennis en deskundigheid.

De mate waarin filmeducatie een onderdeel vormt van het cursusaanbod in instellingen staat weergegeven in onderstaande figuur:

¹⁶ Dit is een respons van 53%.

¹⁷ 3 van de 19 instellingen die nu reeds een aanbod filmeducatie hebben en een vragenlijst hebben ingevuld, hebben tevens plannen om het huidige aanbod uit te breiden.

Figuur 9: Filmeducatie in het cursusaanbod van centra voor kv in procenten (N=83)

In dit hoofdstuk wordt een beschrijving gegeven van het aanbod filmeducatie van instellingen en plannen daarvoor (3.2). Er wordt ingegaan op het (voorgenomen) cursusaanbod, aard en lengte van de cursussen en het aantal cursisten dat heeft deelgenomen aan het aanbod in het huidige seizoen en de verwachtingen voor het volgend seizoen. Ook wordt de achtergrond van het cursusaanbod beschreven evenals de wijze waarop instellingen het filmaanbod inhoudelijk hebben ontwikkeld of van plan zijn dat te gaan doen (3.3). Het hoofdstuk wordt afgesloten met een analyse van de aard en inhoud van de behoefte van instellingen aan ontwikkelingen op het vakgebied filmeducatie (3.4).

Ondanks de redelijke respons van 67% dient er vanwege de zeer kleine onderzoekspopulatie voorzichtigheid te worden betracht bij het interpreteren van uitkomsten. Percentages kunnen nu de werkelijkheid verbloemen. Als gevolg zijn er ook weinig grafieken in dit hoofdstuk verwerkt.

3.2 Het cursus-aanbod op het gebied van filmeducatie

3.2.1 Het huidige aanbod filmeducatie

Het cursusaanbod heeft voor het grootste deel betrekking op een bepaald onderwerp (76%), de overige 24% is gebaseerd op specifieke vormgevingsaspecten. Bij onderwerpen gaat het dan vooral om filmanalyse (16%), filmvertoning en -geschiedenis (beide 15%) en het bespreken van een genre of stroming (13%). In mindere mate betreft het een bespreking van een regisseur (9%), film en andere kunstvormen (5%)

en maatschappelijke en sociale thematiek (4%). Vormgevingsaspecten betreffen camera, scenario en spel (respectievelijk 5%) en belichting en montage (beide 4%).

De soorten films waaraan specifiek aandacht wordt besteed in het cursusaanbod zijn vooral filmhuisfilms (20%) en klassieke kunstfilms (16%). Nederlandse, historische en actuele/recente nemen alle drie een even groot aandeel van 8% van het aanbod voor hun rekening. Twee instellingen richten zich respectievelijk op amateurfilms en debuut/academie films. Eén centrum geeft aan geen specifieke aandacht aan een bepaald soort film te besteden. Een behoorlijk deel van de films waaraan aandacht wordt besteed (20%) heeft betrekking op andere soorten films, zoals niet-westerse en interculturele films, films uit een bepaald gebied (Rusland, Afrika, Duitsland) danwel films uit een bepaalde stroming (Nouvelle Vague).

3.2.2 Plannen op het gebied van filmeducatie

Zoals hierboven aangegeven zijn er 8 instellingen die plannen hebben om een aanbod filmeducatie te ontwikkelen. Daarnaast hebben 3 instellingen plannen om het reeds bestaande aanbod uit te breiden.

De soort cursussen waarop de plannen betrekking hebben, zijn vooral gebaseerd op een bepaald onderwerp (71%) en in mindere mate op specifieke vormgevingsaspecten (29%). Onderwerpen van de geplande cursussen als filmanalyse, -geschiedenis en het bespreken van een genre of stroming zijn respectievelijk 6 keer genoemd (totaal 40%). Filmvertoning en het bespreken van een regisseur zijn beide 5 keer aangegeven (totaal 22%). Film en andere kunstvormen alsmede maatschappelijke en sociale thematiek vormen beide 2 keer het onderwerp van de geplande cursussen (totaal 9%).

Specifieke vormgevingsaspecten als camera, spel en montage zijn alle drie ook twee keer genoemd (totaal 13%). Eén centrum noemt scenario en één geeft belichting aan als soort cursus dat gepland is. Drie instellingen hebben nog niet alle plannen uitgewerkt en het soort cursus is dan ook nog onduidelijk. Apart is nog aangegeven dat één centrum plannen heeft om een cursus te ontwikkelen die specifiek voor leerkrachten van scholen is, een ander centrum wil een cursus aanbieden in het maken van speel-films.

De soort films waarop de plannen voor het cursusaanbod betrekking hebben zijn voor de drie instellingen die alle plannen nog niet uitgewerkt hebben nog onduidelijk. In de meer concrete plannen zijn genoemd filmhuisfilms (4 keer), historische films en experimentele- of videokunst (respectievelijk 3 keer) en klassieke kunstfilms en recente/actuele films (beiden 2 keer genoemd). Daarnaast geven de instellingen als soort film één keer aan: Nederlandse film, debuut/academiefilm, interculturele en niet-

westerse film en jeugd- en kinderfilm. Ook is een keer genoemd dat het centrum geen specifieke aandacht aan een bepaald soort film wil gaan besteden.

3.2.3 Aard en lengte van de cursussen

De (voorgenomen) cursussen op het gebied van filmeducatie lopen meestal niet erg lang. Slechts enkele keren is aangegeven dat de cursussen langer lopen dan 10 bijeenkomsten. Meestal beslaan de cursussen 5 tot 10 bijeenkomsten of minder. Eénmalige bijeenkomsten komen niet voor. Overigens kunnen binnen één centrum cursussen van verschillende duur worden gegeven. Wat de voorgenomen cursussen betreft is het voor 5 instellingen nog onduidelijk hoe veel tijd de cursus in beslag gaat nemen en wat voor soort cursus dit gaat worden.

De soort cursussen die verzorgd (gaan) worden zijn vooral oriëntatie en basis cursussen (15 keer genoemd). Tweemaal wordt filmeducatie als onderdeel van een produktieve videocursus genoemd. Vervolg cursussen komen niet voor in het (geplande) aanbod. Ook hier geldt dat meerdere soorten cursussen door een centrum worden gegeven.

De cursussen filmeducatie worden vooral gegeven aan de eigen cursisten (6) en scholen (6)¹⁸. Daarna worden ouders¹⁹ genoemd als de grootste doelgroep (5), op de voet gevolgd door kinderen en jongeren (4). In mindere mate richten de instellingen zich op publieke filmhuizen (3), filmkringen (3) en amateurclubs (2). In een relatief groot aantal gevallen (7) is de doelgroep nog niet duidelijk.

3.2.4 Deelnemers aan het aanbod filmeducatie

Van de instellingen die reeds aanbod hebben ontwikkeld (10) zijn de meeste (6) gestart vóór het seizoen 1992/1993. De rest is of in 1992/1993 van start gegaan (2) of zijn dit seizoen gestart (2). Het aantal cursisten dat in het seizoen 93/94 deelneemt is bij 9 instellingen bekend. Vier instellingen hebben minder dan 20 cursisten, één enkele heeft 20 tot 50 cursisten, twee centra bedienen 50 tot 100 personen en eveneens twee meer dan 100 personen²⁰.

De verwachtingen, eveneens van deze 9 instellingen, voor het komende seizoen 94/95 liggen nog iets lager. Vijf instellingen verwachten niet boven de 20 cursisten uit te komen en slechts 1 centrum denkt tussen de 50 tot 100 cursisten uit te komen.

¹⁸ *Eénmaal wordt hierbij expliciet melding gemaakt van het feit dat de cursus is bedoeld voor leerkrachten, zie boven.*

¹⁹ *Hier opgevat als 18 jaar en ouder.*

²⁰ *De twee instellingen die meer dan 100 cursisten hebben zijn de SKV Amsterdam en de Vrije Academie CKV Vlaardingen.*

Dit spoort met het gegeven dat door 4 instellingen is aangegeven dat de belangstelling lager lag dan verwacht tegenover 3 waar juist de belangstelling groter bleek.

Werving

De cursisten worden op verschillende manieren geworven waarbij meerdere methoden worden gebruikt door een centrum. Advertenties in lokale dagbladen of huis-aan-huisbladen (20%) en een mailing van het huidige adressenbestand (18%) zijn het meest populair. Daarna volgen de folders van filmhuizen/bioscopen (17%) en de folders huis-aan-huis, bij bibliotheken, de horeca of clubs (gezamenlijk 17%). Via de informatiebalie van de instelling wordt ook relatief veel geworven (15%). De overige wervingsinspanningen vinden voornamelijk plaats op scholen (8%). Het restant van 5% heeft betrekking op werving via de filmkring, middels een cursusgids en via de regionale omroep. De werving van cursisten wordt bij vier instellingen verricht door medewerkers van het centrum. In geen enkel geval is de expertise van derden ingeschakeld.

3.2.5 Docenten filmeducatie

Het merendeel van de docenten filmeducatie is bevoegd volgens de inspectie LSK AK/KV, waaronder vooral AV/videodocenten. Onbevoegde docenten hebben de instellingen niet in dienst. Naast de hierboven genoemde docenten huren de instellingen wel (bekende) filmmakers (2), filmjournalisten (3) en filmwetenschappers (5) in als docent. Eén centrum heeft een consultant audiovisuele vorming in dienst. Overigens geven vijf instellingen aan dat het nog onduidelijk is wat de achtergrond van (een aantal van) de docenten is.

Werving

Praktisch alle docenten worden geworven uit het eigen bestand van het centrum. Eénmaal is sprake van werving via de inspectie LSK AK/KV. Daarnaast komen de docenten binnen op advertenties (2) of een enkele keer via het filmhuis, theater of stichting MEI. Drie instellingen geven aan dat het nog onduidelijk is hoe (een aantal) docenten geworven gaat worden. Vier instellingen geven aan dat het aantrekken van docenten gedaan wordt door de medewerkers van het centrum, slechts in een enkel geval wordt gebruik gemaakt van externe expertise.

3.3 Achtergrond en ontwikkeling van het aanbod

3.3.1 Achtergrond van het (voorgenomen) aanbod

Redenen c.q. uitgangspunten van de instellingen om een cursusaanbod op het vakgebied filmeducatie te (gaan) bieden zijn vooral terug te voeren op het willen verschaffen

van inzicht, vooral in de achtergronden van films (28%) en in filmgeschiedenis (19%), maar ook in vormaspecten van films (17%) en in, nieuwe nog niet zo toegankelijke, kunstvormen (11%). Ook worden uitgangspunten als het stimuleren van mensen om de huidige kunstfilms te gaan zien (9%) en het aanknopen bij filmmanifestaties of andere culturele activiteiten (4%) wel gehanteerd. Deze uitgangspunten zijn voornamelijk 'receptief' van aard zijn, slechts 11% van de genoemde redenen is terug te voeren op een meer actieve betrokkenheid van cursisten, zoals het leggen van verbindingen tussen het kijken naar films en het zelf maken van (video)films.

Een kwart van de redenen die genoemd worden om een aanbod filmeducatie te geven of te plannen heeft te maken met wensen dan wel belangstelling van (potentiële) cursisten. Even vaak wordt genoemd dat een aanbod filmeducatie onderdeel vormt neergelegd in een beleid van de instelling, zoals vastgelegd in het beleids- of werkplan. Contacten van de instellingen met filmhuizen, -wetenschappers en/of organisatoren van filmfestivals (20%), ad hoc ideeën van medewerkers van de instellingen (15%) en aandacht voor een bepaalde film in de media (10%) zijn andere genoemde aanleidingen om een bepaald aanbod te bieden. Eén instelling noemt het vervullen van een steunfunctie ten behoeve van het onderwijs als aanleiding om een cursus op het gebied van filmeducatie aan te bieden.

Plannen om aanbod te ontwikkelen danwel het huidige aanbod uit te breiden komen vooral voort uit het feit dat het gewenste cursusaanbod is vastgelegd in een beleids- of werkplan (8). Daarnaast spelen externe contacten met collega-instellingen een rol (4). Ad hoc ideeën van medewerkers en contacten met filmhuizen, -wetenschappers en/of organisatoren van filmfestivals geven respectievelijk 3 instellingen op als aanleiding voor de plannen. Eén centrum noemt aandacht voor de film in de media als aanleiding en één centrum ontwikkelt plannen omdat filmeducatie een discipline is die onderbelicht is.

De beleids- en werkplannen van de instellingen zijn dus een belangrijke richtlijn bij het inrichten en ontwikkelen van het aanbod. Het blijkt ook dat veel instellingen met schriftelijk vastgelegde richtlijnen werken, zowel in beleidsplannen (6) als in werkplannen (4). In deze plannen zijn onder ander de (leer)doelen op het gebied van filmeducatie (3), de methodiek van de cursussen (4) en de organisatie van de inhoudelijke ontwikkeling van het aanbod (3) aangegeven. Opvallend is dat weinig gewerkt wordt met profielen van de docenten filmeducatie (2) en in het geheel niet met een profiel van de doelgroep cursisten. Dit spoot ook met de gegevens uit paragraaf 3.2.3 waarin is aangegeven dat in een groot aantal gevallen (een deel van) de doelgroep onduidelijk is.

3.3.2 Ontwikkeling van het (voorgenomen) aanbod

De inhoudelijke ontwikkeling van het cursusaanbod is bij 13 instellingen in eigen handen (72%). Daarbij wordt in twee gevallen gebruik gemaakt van bestaand aanbod en een enkele keer van ondersteuning door derden. Aanbod dat ontwikkeld is door anderen wordt niet gebruikt. Van de overige 5 instellingen is bij bijna alle (4) de ontwikkeling nog niet duidelijk, één centrum geeft aan dat het sterk verschilt per cursus hoe dit plaatsvindt. Zowel door het centrum zelf als met behulp van derden wordt aanbod ontwikkeld. Dat de instellingen een groot deel van de activiteiten in eigen handen hebben blijkt ook uit de activiteiten van de medewerkers. Het ontwikkelen van lesmethoden voor de cursus (7), van lesmateriaal (6) en de selectie van films (6) zijn vaak activiteiten van de medewerkers van het centrum.

Bij de inhoudelijke ontwikkeling van het aanbod maken 5 instellingen gebruik van externe expertise. Voor andere zaken zoals beleidsontwikkeling (1), het bepalen van de onderwerpen van de cursus (2) en het formuleren van werkplannen (1) wordt veel minder gebruik gemaakt van externe kennis. Wel blijkt dat voor zaken die minder te maken hebben met het beleid van het centrum vaker de kennis van anderen wordt ingeroepen, zoals bij het selecteren van films (6) en achtergrondmateriaal (5). Er zijn 5 van de 18 instellingen die in geheel geen gebruik te maken van externe expertise.

Indien externe ondersteuning is gebruikt blijkt deze betrokken te worden bij een variëteit van instellingen. Het LOKV is populair (5), maar ook filmmusea (4), andere CKV's (4) en de Stichting MEI (3) zijn relatief veel gevraagd. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van de kennis van audio-visuele consultants (2) en van professionele instituten of personen (3), zoals de faculteit filmwetenschappen van de universiteit, de vrije academie en individuele filmdocenten.

Er zijn 10 instellingen die bij de ontwikkelen van het cursusaanbod samenwerken met andere organisaties en instellingen ten behoeve van de ontwikkeling van het cursusaanbod. Het betreft dan vooral filmvertoners (5) en -wetenschappers (4). Ook met organisatoren van filmfestivals (3), filmclubs (2) en scholen (2) wordt wel eens samengewerkt. Filmdistributeurs en universiteit/HBO zijn beide in een enkel geval een samenwerkingspartner.

3.3.3 Knelpunten bij de ontwikkeling

Veertien instellingen geven aan wel eens knelpunten te ervaren bij de ontwikkeling van hun aanbod. Het betreft dan vaak externe factoren zoals de werving van cursisten (6) en de beschikbaarheid van films (5). In mindere mate is sprake van knelpunten als

het gaat om het ontwikkelen (3), de organisatie (2), de methodiek/didactiek (1) van het aanbod an sich of beleidsontwikkeling (1). Ook het werven (3) en de scholing (1) van docenten wordt niet vaak als knelpunt ervaren, evenals het formuleren van de doelgroep (2). Dit laatste is overigens wel enigszins opmerkelijk omdat, zoals hierboven aangegeven, geen enkele instelling gebruik maakt van een profiel van de doelgroep en deze vaak nog onduidelijk is.

De aard van de gesignaleerde knelpunten heeft vooral betrekking op onvoldoende belangstelling van potentiële cursisten (6) en financiële middelen (6). Ook het onvoldoende aanbod van films is voor 4 instellingen een knelpunt. In een enkele geval spelen onvoldoende publiciteit, menskracht en deskundigheid. Dit laatste heeft overigens niets te maken met onvoldoende geschikte docenten. Opvallend is dat 2 instellingen aangeven de concurrentie van andere aanbieders als knelpunt te ervaren. Het knelpunt van onvoldoende belangstelling van cursisten spoort overigens met het gegeven dat bij 8 instellingen cursussen wel eens niet door zijn gegaan.

3.4 Behoeftte aan inhoudelijke ondersteuning

Slechts 6 instellingen geven expliciet aan behoefte te hebben aan ondersteuning. Welke ondersteuning gewenst is varieert van ondersteuning van het totale traject (2) tot meer concrete zaken als materiaalontwikkeling (2) en coördinatie en pooling van films en film-educatief materiaal (2). Eén instelling geeft aan ondersteuning te wensen bij een LOKV-project filmeducatie waarin met vijf eigenzinnige filmmakers wordt gewerkt. Ook komt uit de respons op deze vraag naar voren dat er bij enkele instellingen behoefte is aan ondersteuning bij afstemmingskwesties bij samenwerking met collega-instituten en bij het uitwisselen van ervaringen. Vijf instellingen hebben geen (duidelijke) behoefte aan ondersteuning of vinden de huidige ondersteuning van het LOKV voldoende.

Behoeftte aan LOKV-plannen

Er is specifiek gevraagd naar de behoefte aan een aantal zaken die het LOKV voornemens is te ontwikkelen. Binnen het LOKV is namelijk een project gestart 'filmeducatie centra kv'. Wanneer expliciet gevraagd wordt naar behoefte aan ondersteuning blijkt het animo veel hoger. Bijna alle instellingen (16) hebben behoefte aan ondersteuning bij materiaal- en methodiek-ontwikkeling. Het gaat dan vaak om concrete zaken zoals het videokopiëren van een film (11), schriftelijk materiaal over een film, zoals bijvoorbeeld recensies (8) en aanvullend materiaal zoals storyboard, draaiboek en attributen (7). Ook meer inhoudelijke ondersteuning wordt op prijs gesteld, zoals bij

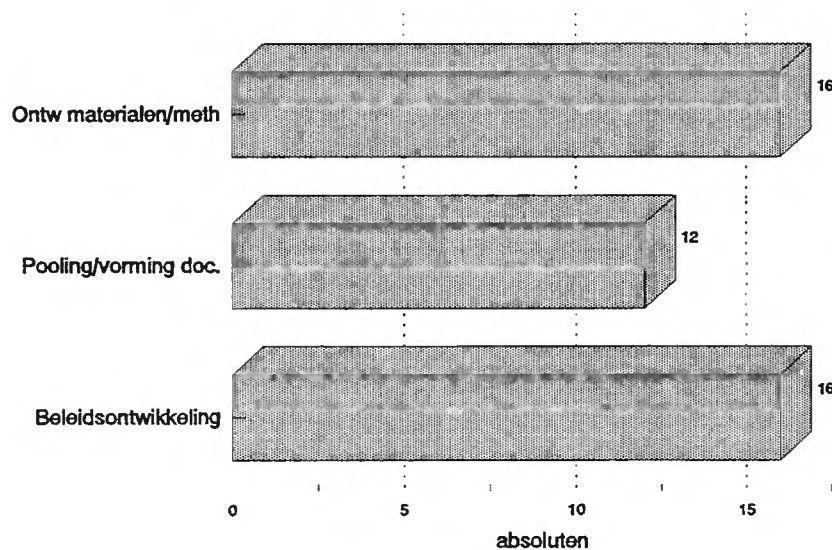
de koppeling tussen het normale en het filmeducatieve aanbod van het filmhuis (9) en de thematische uitwerking van films (6).

Ook hebben 12 instellingen behoefte aan ondersteuning ten aanzien van de pooling en vorming van docenten filmeducatie. Het gaat daarbij vooral om scouting van filmwetenschappers, filmjournalisten en filmmakers (5) en soms om bijscholing (3) en samenwerking met docentenopleidingen c.q. bijscholing AV-docenten (2).

De hierboven gesignaleerde behoefte aan ondersteuning bij afstemmingskwesties blijkt ook uit de wensen omtrent ondersteuning ten aanzien van de beleidsontwikkeling op het gebied van filmeducatie (16 instellingen). Het gaat daarbij vooral om het bieden van aanknopingspunten voor samenwerking met filmhuizen (9), een landelijk coördinatie- en informatiepunt voor filmeducatie (7) en voorlichting aan directeuren van instellingen over de mogelijkheden van filmeducatie (6). Ook zoekt een aantal instellingen naar aanknopingspunten wat betreft samenwerking met doelgroepen (5) en bij filmfestivals en andere culturele activiteiten (4).

De ondersteuningsbehoefte is weergegeven in onderstaande figuur:

Figuur 10: Ondersteuningsbehoefte bij de ontwikkeling van een cursusaanbod filmeducatie in absolute (N=18)

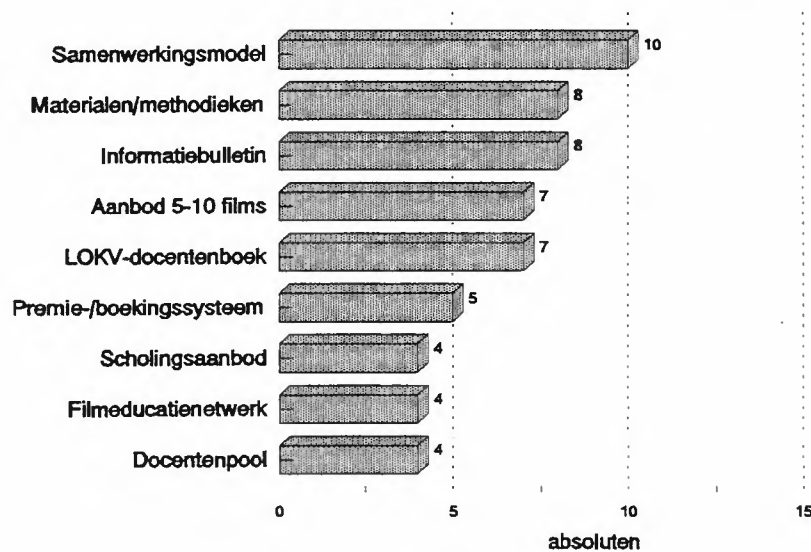

De wensen van de instellingen komen voornamelijk neer op behoefte aan ondersteuning bij materiaal- en methodiek-ontwikkeling en bij afstemming. Dit komt overeen met een deel van de producten en diensten die het LOKV voornemens is te ontwikkelen voor deze doelgroep. De instellingen geven dan ook aan in de toekomst vooral gebruik te willen maken van een regionaal samenwerkingsmodel voor instellingen,

filmhuizen en doelgroepen (10) en materialen en methodieken (8). Het filmeducatienetwerk met centra, filmhuizen, bemiddelaars, universiteiten, filmmuseum en filmindustrie scoort daarentegen weer wat lager (4). De wat mindere belangstelling van de centra voor ondersteuning ten aanzien van pooling en vorming van docenten blijkt ook uit de behoefte aan LOKV-producten als scholingsaanbod docenten (4) en docentenpool (2) filmeducatie.

Hoewel in het voorgaande niet duidelijk naar voren is gekomen dat hier behoefte aan bestaat blijkt een aantal van te ontwikkelen producten en diensten zich wel in belangstelling te mogen verheugen, zoals een informatiebulletin (8), aanbod van 5-10 films (7), LOKV-docentenboek (7) en een premie en boekingsstelsel (5). De behoefte aan concrete producten van het LOKV komt tot uiting in de volgende figuur:

Figuur 11: Informatiebehoefte bij centra voor kv ten behoeve van de ontwikkeling van een cursusaanbod filmeducatie in absolute (N=18)

4. RECEPTIEF AANBOD

4.1 Receptief aanbod van centra voor kv

Zoals in de inleiding is vermeld wordt met receptief aanbod het 'in-actieve' aanbod bedoeld. Het gaat hier om receptieve *cursussen* (bijvoorbeeld een cursus kunstbeschouwing), receptieve *activiteiten* los van het cursusaanbod (bijvoorbeeld een kunstreis) en receptieve *momenten* in het reguliere actieve-cursusaanbod. Bij dit laatste gaat het om door de docent zelf aangereikte mondelinge of schriftelijke informatie met de bedoeling om een reflectie op, plaatsing of betekenis van actieve kunstzinnige vorming te bewerkstelligen, los van het commentaar van de docent op actieve handelingen van de cursisten zelf.

Van de 83 (100%) centra voor kv die benaderd zijn, bieden er 61 (71%) receptieve *cursussen* aan. Het gaat hier bijvoorbeeld om cursussen kunstbeschouwing op het gebied van beeldende kunst. Er zijn 4 instellingen (5%) die plannen hebben om receptieve cursussen te gaan geven.

Er zijn 69 (83%) instellingen die receptieve *activiteiten* organiseren. Het gaat hier bijvoorbeeld om een kunstreis of een lezing. Er zijn 5 instellingen (6%) die plannen hebben om in de toekomst receptieve activiteiten aan te gaan bieden, los van bestaande cursussen.

Er zijn wederom 69 (83%) instellingen die receptieve *momenten* hebben opgenomen in het reguliere cursusaanbod. Hierbij gaat het om door de docent zelf aangereikte mondelinge of schriftelijke informatie met de bedoeling om een reflectie op, plaatsing of betekenis van actieve kunstzinnige vorming te bewerkstelligen, los van het commentaar van de docent op actieve handelingen van de cursisten zelf. Eén instelling (1%) heeft plannen om in de toekomst receptieve activiteiten aan te gaan bieden binnen cursussen.

Receptief aanbod	aantal	respons
Cursussen	61 (71%)	55 (90%)
Plannen	4 (5%)	
Activiteiten	69 (83%)	56 (81%)
Plannen	5 (6%)	
Momenten	69 (83%)	63 (91%)
Plannen	1 (1%)	
Totaal	79 (95%)	
Geen aanbod/plannen	4 (5%)	-
Totaal	83 (100%)	69 (87%) ²¹

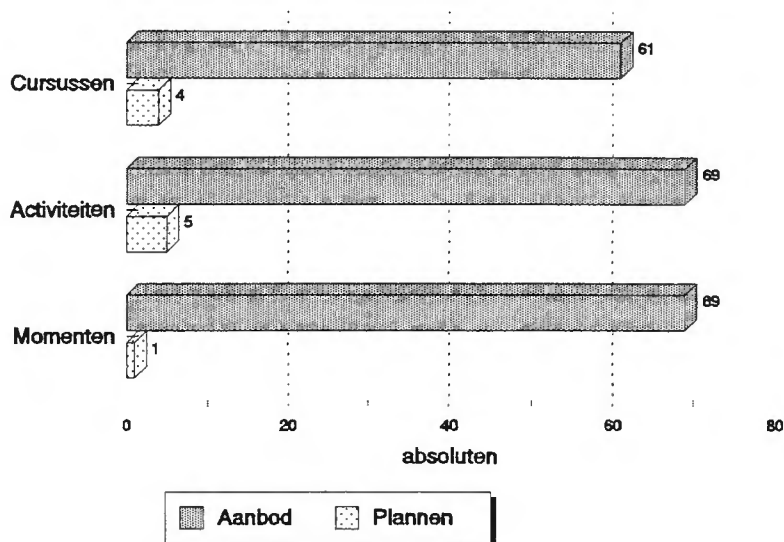
Het is niet zo dat de instellingen die receptieve cursussen aanbieden ook vanzelfsprekend receptieve activiteiten verzorgen of binnen het actieve aanbod receptieve momenten hebben. Dit blijkt uit het feit dat maar 4 van de 83 onderzochte instellingen helemaal geen receptief aanbod hebben. Er zijn dus 79 instellingen die receptief aanbod hebben, danwel in de vorm van een cursussen, activiteiten, momenten of een combinatie van deze drie. Van deze 79 hebben 69 de vragenlijst ingevuld, een respons van 87%.

Voordat ingegaan wordt op het receptieve aanbod in centra voor kv, staan wij kort stil bij instellingen die geen receptief aanbod hebben en daar ook geen plannen voor hebben. Het gaat hier om 4 instellingen. Als reden wordt genoemd dat er geen belangstelling bij de doelgroep bestaat en dat er geen financiële ruimte voor is. Er is één instellingen die als reden geeft dat inhoudelijke kennis en deskundigheid voor een receptief aanbod ontbreekt.

Het (voorgenomen) receptieve aanbod in het aanbod van centra voor kv staat weergegeven in onderstaande figuur:

²¹ Hiervan hebben 55 instellingen plannen om receptief aanbod te ontwikkelen en/of uit te breiden. Een onderverdeling naar cursussen, activiteiten en momenten is niet gemaakt.

Figuur 12: Het (voorgenomen) receptieve aanbod van centra voor kv in absolute (N=69)

Naast de bovengenoemde instellingen die voor een bepaald onderdeel van het receptief aanbod plannen hebben, hebben instellingen die reeds een aanbod verzorgen ook vaak uitbreidingsplannen. In totaal zijn er 55 (van de onderzochte) instellingen die plannen hebben om een receptief aanbod in de toekomst te ontwikkelen dan wel uit te breiden.

In dit hoofdstuk wordt een beschrijving gegeven van het receptieve aanbod van instellingen en plannen daarvoor (4.2). Er wordt ingegaan op het (voorgenomen) aanbod, aard en lengte van de receptieve cursussen, het aantal deelnemers dat heeft deelgenomen aan het aanbod in het huidige seizoen en de verwachtingen voor het volgend seizoen. Tevens wordt aandacht besteed aan de docenten. Ook wordt de achtergrond van het aanbod beschreven evenals de wijze waarop instellingen het receptieve aanbod inhoudelijk hebben ontwikkeld of van plan zijn dat te gaan doen (4.3). Het hoofdstuk wordt afgesloten met een analyse van de aard en inhoud van de behoefte van instellingen aan ontwikkelingen op het gebied van receptief aanbod (4.4).

4.2 Het receptieve aanbod

4.2.1 Het huidige receptieve aanbod

Receptieve cursussen

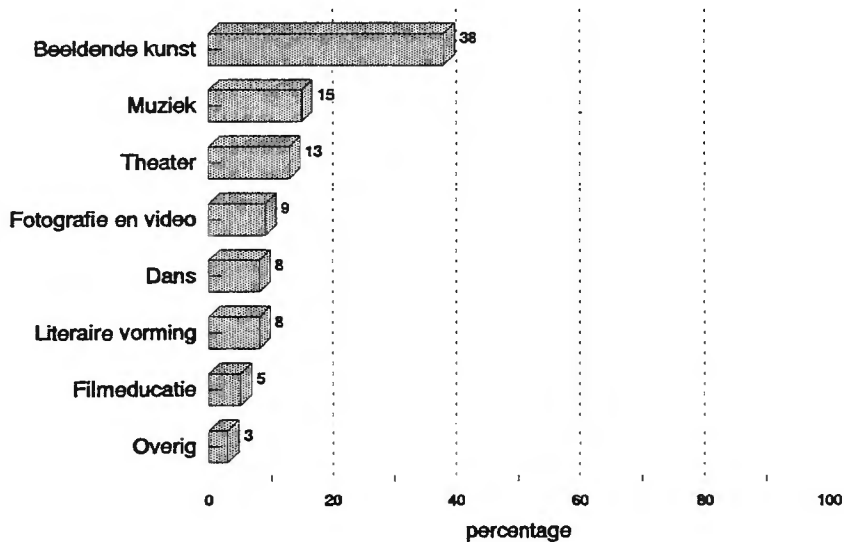
Van de 69 instellingen die de vragenlijst hebben ingevuld zijn er 55 die een aanbod receptieve cursussen aanbieden. Dit aanbod heeft voor een groot deel betrekking op de discipline van de beeldende kunst (38%). Andere disciplines komen duidelijk minder

aan bod: muziek (15%)²², theater (13%), fotografie en video (9%), dans en literaire vorming (beide 8%) en filmeducatie (5%)²³. Architectuur, filosofie, niet-westerse kunst en cultuur en kunsttheorie vormen de overige disciplines (3%).

De verdeling van receptieve cursussen over disciplines staat in onderstaande figuur:

Figuur 13: Het huidige aanbod receptieve cursussen bij centra voor kv over verschillende disciplines in absolute (N=55)

Receptieve momenten

Binnen het reguliere actieve-cursusaanbod worden ook receptieve momenten verzorgd. Het gaat dan bijvoorbeeld om door de docent aangereikte informatie die los staat van de actieve handelingen van de cursisten. Dergelijke momenten worden door 63 instellingen ontplooid. Dit neemt de vorm aan van het tonen van, of laten luisteren naar, en toelichten van dia's, films, foto's, video's en opnames (32%), het tonen en toelichten van werken van kunstenaars (26%) of van literatuur c.q. documentatie (19%). Ook worden kunstenaars uitgenodigd of gaat men daar op bezoek (13%). Als laatste worden binnen het cursusaanbod allerlei bezoeken verzorgd naar theater, musea, galerieën etc. (9%). Eén instelling verzorgt ook een kunstreis als onderdeel van een reguliere cursus.

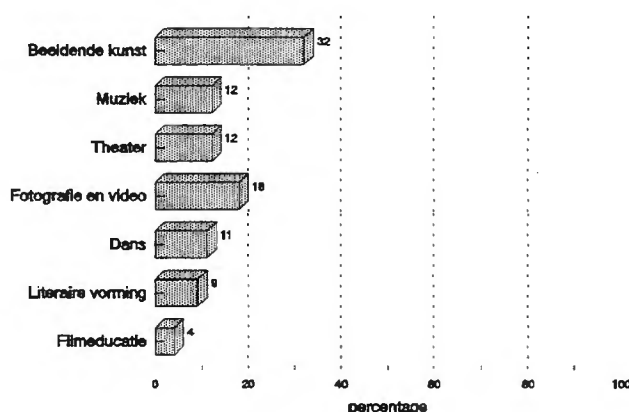
²² Receptief aanbod muziek wordt in de regel vooral door muziekscholen verzorgd. Muziekscholen zijn niet in dit onderzoek opgenomen.

²³ Filmeducatie is opgenomen als aparte discipline, terwijl dit ook kan worden opgevat als vakgebied binnen fotografie en video. Wij hebben echter geen problemen ondervonden bij de bevraging van respondenten. Maar het kan zijn dat de onderverdeling in disciplines verschillend geïnterpreteerd is.

Deze momenten hebben, evenals de receptieve cursussen, vooral betrekking op de discipline van de beeldende kunst (32%). Andere disciplines zijn fotografie en video (18%), muziek en theater (beide 12%), dans (11%), literaire vorming (9%) en filmeducatie (4%). Een instelling richt zich ook op de discipline van toegepaste vormgeving. Dit komt ook in grote lijnen overeen met de verdeling over disciplines van de receptieve cursussen. Alleen fotografie en video worden aanmerkelijk vaker gebruikt in receptieve activiteiten binnen een cursus dan als receptieve cursus.

De verdeling van receptieve momenten binnen cursussen over de verschillende disciplines is als volgt:

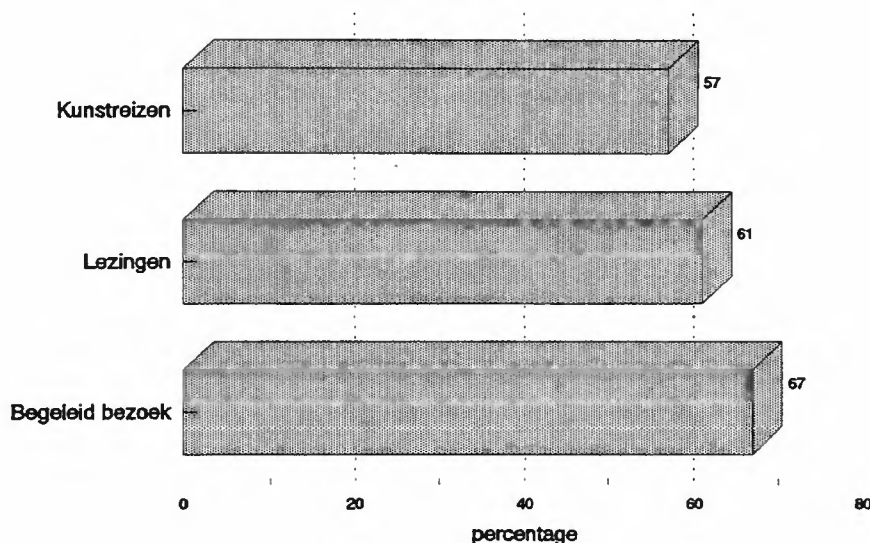
Figuur 14: Het huidige aanbod actieve cursussen met receptieve momenten bij centra voor kv over de verschillende disciplines in absolute (N=63)

Receptieve activiteiten

Naast receptieve cursussen en momenten zijn er ook een receptieve activiteiten die los staan van cursussen, dit wordt verzorgd door 56 instellingen. Het gaat dan voornamelijk om kunstreizen (30%), lezingen (32%) en (begeleid) bezoek (35%). Onder dit laatste vallen de bezoeken aan concerten, theater, jazzoptredens in cafés, tentoonstellingen, presentaties en musea.

Figuur 15: Het huidige aanbod receptieve activiteiten bij centra voor kv in absolute (N=56)

4.2.2 Plannen op het gebied van receptief aanbod

Veel instellingen (55) hebben plannen om receptief aanbod in de toekomst te ontwikkelen danwel uit te breiden. Dit aanbod is in te delen in receptieve cursussen (41%), receptieve activiteiten (31%) en momenten (28%). Het geplande aanbod zal vooral gaan bestaan uit receptieve cursussen beeldende kunst (13%), (begeleid) bezoek aan theater, exposities e.d (12%), lezingen (10%), kunstreizen en het tonen en toelichten van foto's, dia's en films in actieve cursussen (beide 9%).

Overige te ontwikkelen cursussen, momenten en activiteiten, met een afnemend aandeel van 8% tot 3%, zijn het tonen en toelichten van werken van kunstenaars in actieve cursussen, receptieve theatercursussen, tonen en toelichten van literatuur c.q. documentatie in actieve cursussen, receptieve cursussen dans en literaire vorming, het uitnodigen van kunstenaars tijdens een actieve cursus en receptieve cursussen muziek, fotografie en video en tot slot filmeducatie.

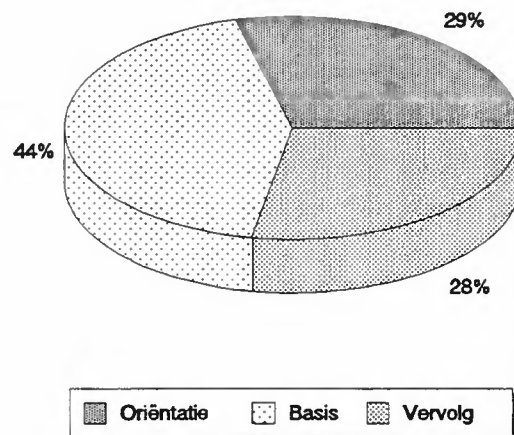
4.2.3 Aard en lengte van het receptieve aanbod

De merendeel (60%) van de receptieve cursussen²⁴ kent een lange looptijd van meer dan 10 bijeenkomsten. 29% beslaat 5 tot 10 bijeenkomsten. De overige cursussen zijn of eenmalig (5%) of bestaan uit minder dan 5 bijeenkomsten (5%). Het komt voor dat een instelling zowel cursussen van kortere als langere duur aanbiedt.

²⁴ Aard en lengte van de receptieve activiteiten en momenten zijn niet apart nagevraagd.

De cursussen zijn zowel oriëntatiecursussen (29%), basiscursussen (44%) als vervolgcursussen (28%).

Figuur 16: Aard van de receptieve cursussen in procenten (N=98)

De receptieve cursussen, activiteiten, momenten of plannen zijn vooral gericht op volwassenen en senioren (43%). Kinderen (14%) en jongeren (13%) vormen een aanzienlijk kleinere doelgroep. 8% van het aanbod is overigens gericht op alle leeftijden en een klein gedeelte (2%) op jongeren en ouderen maar is niet bedoeld voor kinderen.

Van een relatief groot gedeelte (19%) van de (geplande) cursussen, momenten en activiteiten is het nog onduidelijk op welke doelgroep de instellingen zich (gaan) richten.

4.2.4 Deelnemers aan het receptieve aanbod

Het receptieve cursusaanbod is bij de meeste instellingen (35) al voor het seizoen 1992/1993 van start gegaan. Slechts 5 instellingen zijn in 1992/1993 gestart met receptieve cursussen. Voor 15 instellingen geldt dat een deel van de cursussen al langer bestaat en een ander deel recentelijk is gestart. Dit seizoen (1993/1994) ligt bij het merendeel van de instellingen (35) het aantal cursisten tussen de 20 en 100. Bij 10 instellingen ligt dit aantal onder de 20, de overige instellingen (9) hebben meer dan 100 cursisten, waarbij er één uitschieter is met meer dan 300.

Het aanbod dat bestaat uit receptieve momenten is, net als de receptieve cursussen, bij de meeste instellingen (42) gestart voor 1992/1993. De overige 21 instellingen zijn daarna gestart of bieden dit aanbod gedeeltelijk al langer en gedeeltelijk recent.

Receptieve activiteiten zijn eveneens bij het merendeel (33) van de instellingen afkomstig uit de periode van voor het seizoen 92/93. De overige instellingen met dit aanbod zijn zowel in 1992/1993 (5), in het huidige seizoen (2) als in verschillende periodes (16) gestart. Het aantal deelnemers dit seizoen (1993/1994) ligt bij een groot aantal instellingen (24) boven de 100. Het aantal instellingen dat dit aanbod verzorgt voor minder dan 20 personen is klein (6). De grootste groep instellingen (26) heeft een aantal deelnemers dat tussen de 20 en de 100 ligt.

Werving

De meest populaire manier om cursisten en deelnemers te werven is via het verspreiden van foldermateriaal (in die volgorde) in bibliotheken, scholen, huis aan huis en in horeca-gelegenheden, club- en buurthuizen e.d. (35%). Advertenties en redactionele artikelen in regionale- en huis-aan-huis bladen volgen daarna (30%). De informatiebaan, allerlei initiatieven van de instelling (open dagen, affiches, cursusgidsen e.d) (16%) en het inlichten van het eigen bestand (14%) worden ook regelmatig gebruikt voor werving. Andere manieren (5%) zijn mond- op mond-reclame, presentaties op scholen en via de regionale omroep.

Belangstelling

Gekeken naar de belangstelling van de cursisten danwel deelnemers dan blijkt dat, als cursussen of receptieve activiteiten niet doorgaan, dit bijna geheel te wijten is aan gebrek aan belangstelling van cursisten of deelnemers. Van de 41 instellingen bij wie wel eens een cursus niet doorging was dit bij 39 om deze reden. Voor de receptieve activiteiten is bij 42 van de 46 instellingen die deze activiteiten wel eens af moesten lasten, gebrek aan belangstelling de oorzaak²⁵.

In vergelijking met receptieve cursussen blijkt bij 37 instellingen de belangstelling voor actieve cursussen groter te zijn. Bij 9 instellingen is er geen verschil, bij 5 instellingen is juist het receptieve cursusaanbod meer in trek.

Het beeld dat naar voren komt als gekeken wordt naar het verschil in belangstelling tussen cursussen met, en cursussen zonder, receptieve momenten is minder scherp. Bij

²⁵ *Andere oorzaken zijn concurrentie, slechte planning of PR en afwezigheid van een (bekwame) docent. Ook de overgang naar een meer commerciële organisatie wordt door 1 instelling genoemd.*

10 instellingen is de belangstelling voor cursussen met receptieve momenten lager dan geheel actieve cursussen. Voor 15 instellingen is er geen verschil en bij 5 instellingen is de belangstelling groter voor een cursus waarin ook receptieve momenten zijn opgenomen dan voor cursussen die dat niet hebben.

Bij receptieve activiteiten blijkt dat bij 37 instellingen de belangstelling naar verwachting is, tegen 8 die van mening zijn dat de belangstelling groter is dan verwacht en 9 instellingen die het tegenovergestelde vinden.

4.2.5 Docenten receptief aanbod

Bijna alle instellingen (61, 88%) maken gebruik van docenten die bevoegd zijn volgens de inspectie LSK AK/KV. Slechts twee instellingen (3%) maken (ook) gebruik van onbevoegde docenten. Ook kunsthistorici (49%) en (bekende)kunstenaars (38%) treden bij relatief veel instellingen op als docent. Daarnaast wordt in enkele gevallen gebruik gemaakt van ambachtsmensen, eerste-graads docenten of musicologen.

Werving

De werving van docenten verloopt meestal (65%) via eigen bronnen en bestanden. Open sollicitaties (10%) of via bekenden of collega-instellingen (10%) zijn daarna de meest gebruikte wegen om docenten te werven. Zeven (7%) instellingen maken gebruik van de inspectie LSK/AK/KV, slechts één (1%) van het LOKV. Andere manieren zijn via de kunstacademie, via kunsthistorische centra of is nog onduidelijk (totaal 7%).

4.3 Achtergrond en ontwikkeling van het receptieve aanbod

4.3.1 Achtergrond van het (voorgenomen) receptieve aanbod

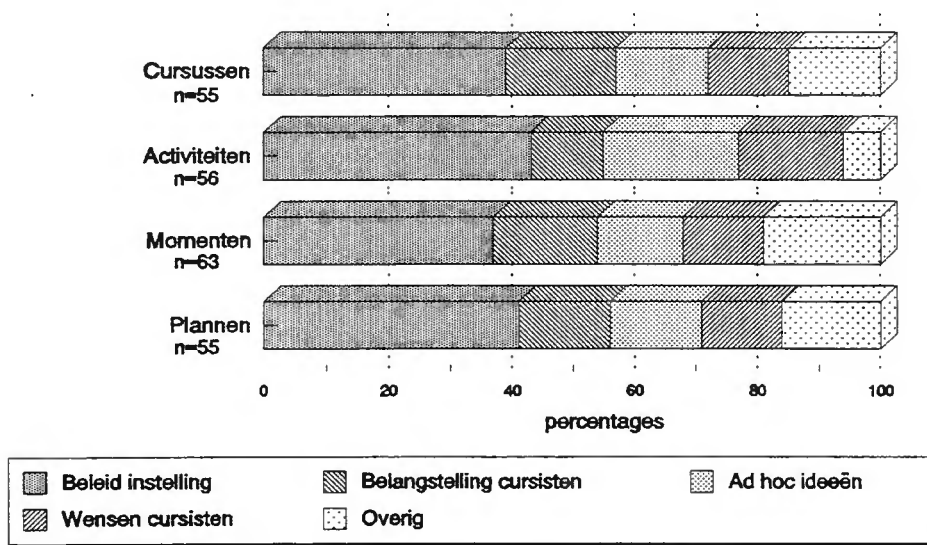
De aanleiding om een receptief cursusaanbod te gaan verzorgen is meestal (39%) om dat dit is vastgelegd in het beleids- of werkplan van de instelling. Andere aanleidingen zijn de belangstelling van potentiële cursisten (18%), ad hoc ideeën van medewerkers (15%) en wensen van cursisten (13%).

Aanleidingen om receptieve activiteiten of momenten aan te bieden tonen bijna dezelfde verdeling. Ook de plannen om receptief aanbod te ontwikkelen of uit te breiden hebben ongeveer dezelfde aanleidingen.

In de categorie overig vallen de contacten of afspraken met collega-instellingen of de gemeente en andere (kunsthistorische) instituten. In mindere mate is een wens om een

grotere doelgroep te bereiken, een fusie of het verkrijgen van extra fondsen aanleiding om aanbod te creëren. Het bovenstaande wordt grafisch weergegeven in onderstaande figuur:

Figuur 17: Aanleiding om een receptief aanbod aan te (gaan) bieden in centra voor kv in percentages

Het beleid van de instelling zoals vastgelegd in het beleids- of werkplan is in het gehele receptieve aanbod, en ook wat betreft plannen daaromtrent, verreweg de voornaamste aanleiding dit aanbod te bieden, te creëren of uit te breiden. Dit roept de vraag op wat de instellingen in deze plannen schriftelijk vastleggen. De meeste instellingen (40) nemen de (leer)doelen van het receptief aanbod in deze plannen op. Ook de disciplines waarin dit aanbod wordt verstrekt (29 instellingen) en de keuze van het aanbod (20 instellingen) is vaak onderdeel van de plannen. Minder instellingen (10) noemen de organisatie van de inhoudelijke ontwikkeling en de methodiek van het aanbod, alsmede het profiel van docenten als onderwerpen die schriftelijk zijn vastgelegd. Slechts bij een paar (4) instellingen is ook het profiel van de cursist in de plannen opgenomen.

4.3.2 Ontwikkeling van het (voorgenomen) receptieve aanbod

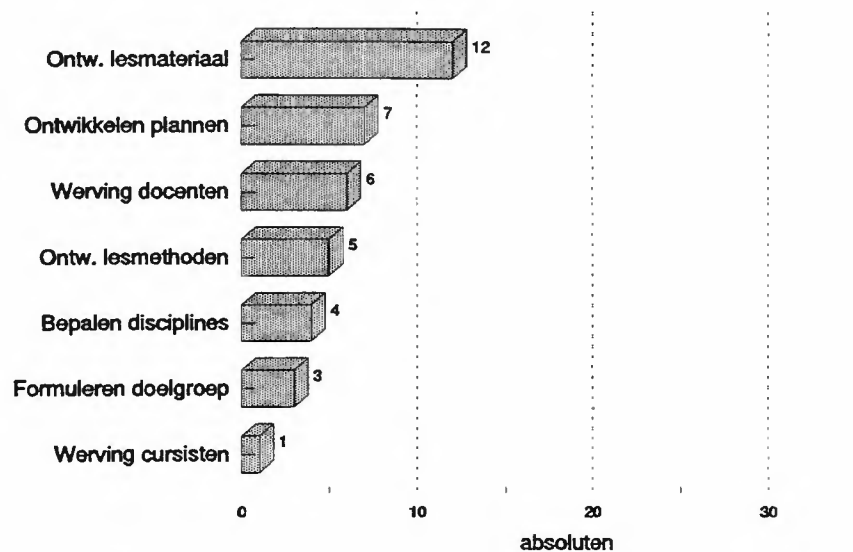
De inhoudelijke ontwikkeling van het receptief aanbod is bij de meeste (46, 67%) instellingen voor het grootste deel in eigen handen. Bij 11 instellingen is de inhoudelijke ontwikkeling ook voor een deel in eigen handen maar wordt tevens gebruik gemaakt van bestaand aanbod (7) en van ondersteuning van derden (4). Bij een aantal (9) instellingen verschilt dit sterk per cursus. Slechts één instelling schrijft in op bestaand aanbod.

Medewerkers van de instellingen leveren vaak een bijdrage aan de ontwikkeling, dit blijkt ook al uit het hoge percentage instellingen dat de zaken in eigen beheer houdt. Bij 70% van de instellingen (48) ondernemen de medewerkers activiteiten op het gebied van de samenstelling van het aanbod. Met betrekking tot het werven van cursisten en de ontwikkeling van lesmateriaal is dit respectievelijk bij 44 (64%) en bij 40 (58%) het geval. Ook het ontwikkelen van lesmethoden en het werven van docenten behoort bij meer dan de helft (respectievelijk 54% en 51%) van de instellingen tot de activiteiten van de medewerkers.

Er zijn 25 instellingen (36%) die gebruik maken van externe kennis of expertise. Deze externe kennis wordt door bijna de helft (12) van de instellingen ingezet voor het ontwikkelen van lesmateriaal en bij 9 instellingen voor het samenstellen van het aanbod. Daarnaast zijn er 7 instellingen die voor het ontwikkelen van plannen voor de inhoudelijke ontwikkeling van het aanbod en/of voor de ontwikkeling van lesmethoden externe expertise inroepen. In 6 gevallen is er sprake van externe ondersteuning bij de werving van docenten. Bij andere onderwerpen, zoals het ontwikkelen van lesmethoden (5), het bepalen van disciplines (4), het formuleren van doelgroepen (3) en de werving van cursisten en deelnemers (1), is dit minder vaak of sporadisch het geval. Het gebruik van externe ondersteuning staat weergegeven in onderstaande figuur.

Figuur 18: Het gebruik van externe ondersteuning bij de ontwikkeling van een receptief aanbod in absolute (N=25)

De bovengenoemde 25 instellingen maken voor hun externe ondersteuning vooral gebruik van het LOKV (10). Daarnaast betrekken de instellingen kennis van allerlei (collega-)instituten: andere CKV's (6), het conservatorium, de kunstacademie, een museum, het KHC etc. Ook van organisaties als VKV, de werkgeversorganisatie CKV, SLWK, SBA en de provinciale culturele raad wordt door een enkeling gebruik gemaakt.

Er zijn 49 instellingen (71%) die samenwerken ten behoeve van de ontwikkeling van het receptieve aanbod. De samenwerking is in de meeste gevallen (14) met kunsthistorische instituten en musea. Bibliotheken (10) en organisaties van ambachtslieden (8) en universiteiten/HBO-opleidingen (6) zijn daarnaast organisaties waar verschillende instellingen mee samenwerken. Ook wordt er in beperkte mate samengewerkt met schouwburgen en het filmhuis (4), met collega-instituten (3) en met de provinciale culturele raad of een ander cultureel samenwerkingsverband van instellingen (3). Een enkeling werkt samen met de kunstuitleen, het LOKV of de SSKV.

4.3.3 Knelpunten bij de ontwikkeling van het receptieve aanbod

Bijna eenderde (32%) van de instellingen ervaart geen knelpunten bij de ontwikkeling van het receptieve aanbod. Bij de 37 instellingen die wel knelpunten ervaren gaat het bij meer dan de helft (20) om de werving van cursisten en deelnemers. Dit ondanks de vele verschillende manieren waarop instellingen cursisten en deelnemers werven (§ 4.2.4). Andere relatief vaak voorkomende knelpunten zijn de ontwikkeling en keuze van het aanbod (12) en het zoeken van bekwame docenten (11). In mindere mate spelen bij de instellingen knelpunten bij het ontwikkelen van methodiek c.q. didactiek (8), beleidsontwikkeling (6) en het formuleren van doelgroepen (5) een rol.

Het merendeel (27) van deze 37 instellingen geeft aan dat de knelpunten te maken hebben met onvoldoende menskracht in de instelling. Ook onvoldoende financiële middelen (24) en onbekendheid van het aanbod bij potentiële cursisten (22) zijn belangrijke knelpunten. Concurrentie van andere aanbieders (14) en onvoldoende zicht op mogelijkheden (10) spelen ook relatief vaak een rol. Bij 7 instellingen is onvoldoende deskundigheid binnen de instelling een knelpunt.

Slechts 3 instellingen ervaren het voortijdig afhaken van cursisten of deelnemers als een knelpunt.

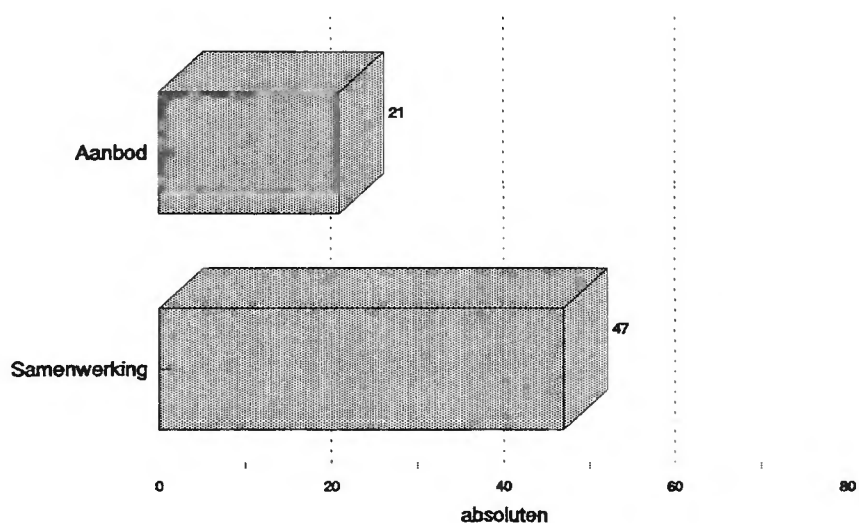
4.4 Behoeftte aan (inhoudelijke) ondersteuning bij de ontwikkeling van receptief aanbod

Er zijn 32 instellingen (46%) die aangeven dat ondersteuning bij de ontwikkeling van het receptieve aanbod gewenst is. De punten waarop de instellingen ondersteuning behoeven zijn uiteenlopend. Voor 6 instellingen betreft het de methodiek/didactiek. Bij 6 andere organisaties gaat het om ondersteuning bij de opbouw van (en variatie in) het activiteitenpakket. Daarnaast is er behoefte aan financiële ondersteuning en bij het uitwisselen van kennis, informatie en contacten tussen instellingen, beide zaken worden door 5 instellingen aangegeven. Andere, minder vaak voorkomende, behoeften betreffen materiaalontwikkeling, werving cursisten, beleids- en werkplanontwikkeling, voorraadbeheer van de materialen en bijscholing.

Gevraagd naar de behoefte aan (extra) receptief aanbod waarop een instelling kan inschrijven blijkt dit voor 21 instellingen (30%) te gelden. Er is meer behoefte aan samenwerking tussen centra voor kunstzinnige vorming op regionaal niveau. Een meerderheid van 47 instellingen (68%) heeft hieraan behoefte.

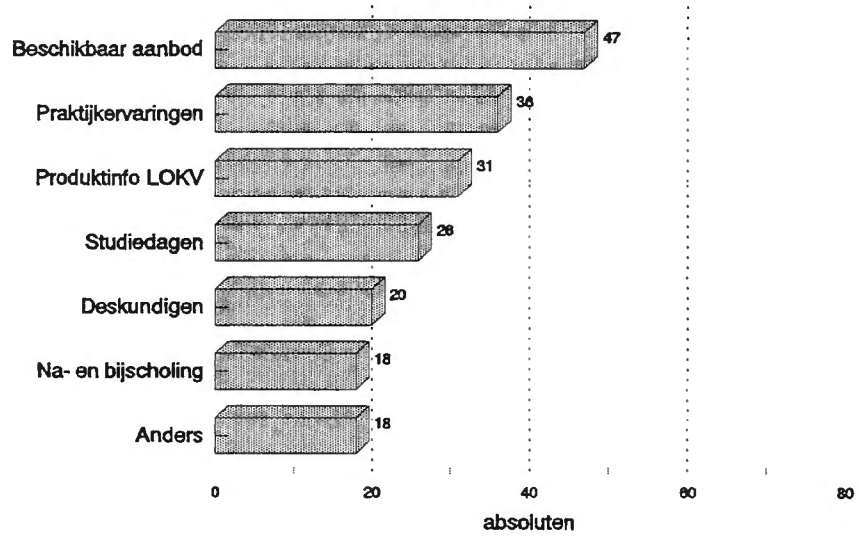
De ondersteuningsbehoefte staat vermeld in onderstaande figuur:

Figuur 19: Ondersteuningsbehoefte bij de ontwikkeling van een receptief aanbod in absolute (N=69)

Naast deze behoeften blijkt er ook veel belangstelling te zijn voor informatie over receptief aanbod. Vooral informatie over het beschikbare aanbod is veelgevraagd (47 instellingen). Daarnaast hebben 36 instellingen behoefte aan informatie over praktijkervaringen en 31 instellingen aan produktinformatie van het LOKV. Ook informatie over studiedagen staat bij 26 instellingen in de belangstelling. Iets minder vraag is er naar informatie over deskundigen, zoals kunsthistorische instituten, wetenschappelijke faculteiten (20) en over na- en bijscholingstrajecten (18). Enkele instellingen hebben bovendien behoefte aan een agenda waarop tentoonstellingen, festivals e.d. staan vermeld, zowel in binnen- als buitenland. Een enkeling wil daarnaast informatie hebben over het beleid en de producten van andere instellingen en over het organiseren van presentatie-dagen.

Figuur 20: Informatiebehoefte bij centra voor kv ten behoeve van de ontwikkeling van een receptief aanbod in absoluten (N=69)

5. CONCLUSIES EN AANKNOPINGSPUNTEN VOOR TOEKOMSTIG BELEID

5.1 Inleiding

Omdat het LOKV streeft naar een aanbod 'op maat' heeft zij een onderzoek laten uitvoeren naar de aansluiting van LOKV plannen op behoeften in het veld. Het gaat in dit onderzoek om de plannen van het LOKV inzake literaire vorming, filmeducatie en receptief aanbod. In 1994 worden er projecten uitgevoerd en gepland voor literaire vorming en filmeducatie. Ook is het LOKV aan het nadenken over ontwikkelingsactiviteiten ten aanzien van het receptief aanbod van centra voor kv.

Het onderzoek heeft als doel om de ondersteuningsbehoefte van centra voor kv in kaart te brengen op het gebied van literaire vorming, filmeducatie en receptief aanbod, tegen de achtergrond van het huidige aanbod, plannen en ervaringen met de ontwikkeling van het (voorgenomen) aanbod.

Aan de hand van een lijst van het LOKV is er aan (uiteindelijk) 97 centra voor kv en gecombineerde instituten in een telefonisch gesprek gevraagd naar hun activiteiten op het gebied van literaire vorming, filmeducatie en receptief aanbod en naar eventuele contactpersonen op deze gebieden. Van 83 instellingen is informatie verkregen. Op grond van deze informatie zijn 155 vragenlijsten verstuurd, waarvan er 124 zijn ingevuld (80%). Voor het invullen van de vragenlijsten zijn contactpersonen telefonisch benaderd. Zoals uit de respons blijkt waren de contactpersonen bereid om mee te werken. De ondervraagden toonden betrokkenheid bij het onderwerp van onderzoek en vonden het over het algemeen leuk om over 'hun' cursusaanbod en ervaringen te vertellen.

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste conclusies uit het onderzoek beschreven. Deze informatie zal door het LOKV gebruikt worden bij de uitwerking van haar plannen. Hoewel het de taak is van het LOKV om onderzoeksresultaten te vertalen in concreet beleid, worden er in dit hoofdstuk enkele mogelijke aandachtspunten uitgelicht. In dit hoofdstuk worden de resultaten voor literaire vorming, filmeducatie en receptief aanbod naast elkaar behandeld. Voor de interpretatie van de gegevens is het van belang in acht te nemen dat het aantal instellingen waarop de conclusies betrekking hebben verschilt per onderdeel. Voor receptief aanbod zijn er 69 centra betrokken in het onderzoek, voor literaire vorming 37 en voor filmeducatie 18. Met name voor filmeducatie is een voorzichtige interpretatie van de gegevens geboden.

5.2 Conclusies over het huidige aanbod en plannen

Hoeveel centra geven cursussen op het gebied van literaire vorming en filmeducatie en hoeveel centra hebben een receptief aanbod?

Literaire vorming is een discipline die reeds een volwaardige plaats heeft gekregen in het cursusaanbod van de centra. In de toekomst zal deze ontwikkeling zich voortzetten, gezien het feit dat een aantal instellingen van plan is om een aanbod te gaan ontwikkelen dan wel het bestaande aanbod te gaan uitbreiden. Van de 83 (100%) instellingen die benaderd zijn hebben er 41 (49%) een aanbod op het gebied van literaire vorming. Er zijn 10 (12%) instellingen die voornemens hebben op dit gebied. Verder is het van 17 instellingen die reeds een aanbod hebben, bekend dat dit aanbod wordt uitgebreid in de toekomst. Zoals gezegd zijn er 37 instellingen betrokken in het onderzoek.

Filmeducatie is een vakgebied waarop centra voor kv nog niet zoveel activiteiten ondernemen. Ook plannen om een aanbod te ontwikkelen of uit te breiden komen nog niet zo heel veel voor. Er zijn 19 (23%) instellingen met een aanbod op het gebied van filmeducatie. Er zijn 8 (10%) instellingen die van plan zijn om in de nabije toekomst cursussen op dit vakgebied te geven. Van 3 instellingen die reeds een aanbod hebben, weten we dat dit aanbod zal worden uitgebreid. In totaal zijn er zoals gezegd 18 instellingen betrokken in het onderzoek.

Haast alle instellingen (79, 95%) hebben een receptief aanbod. Ook zijn er heel veel uitbreidingsplannen. Hoewel het hier gaat om een onderdeel van het cursusaanbod dat in principe alle disciplines en vakgebieden kan betreffen is het duidelijk dat een receptief aanbod een vast onderdeel is van het cursusaanbod van instellingen. Met receptief aanbod wordt het 'in-actieve' aanbod bedoeld. Het gaat hier om receptieve cursussen, receptieve activiteiten los van het cursusaanbod en receptieve momenten in het reguliere cursusaanbod. Hierbij gaat het om door de docent zelf aangereikte mondelinge of schriftelijke informatie met de bedoeling om een reflectie op, of plaatsing van, actieve kunstzinnige vorming te bewerkstelligen, los van het commentaar van de docent op actieve handelingen van de cursisten zelf. Er zijn 61 (71%) instellingen die receptieve cursussen aanbieden. 4 (5%) instellingen hebben plannen hieromtrent. Er zijn 69 (83%) instellingen die receptieve activiteiten aanbieden losstaand van het reguliere cursusaanbod. Er zijn 5 (6%) instellingen die hiertoe plannen hebben. 69 (83%) van de instelling kent receptieve momenten binnen cursussen. Eén (1%) instelling heeft plannen om in de toekomst receptieve momenten aan te gaan bieden binnen cursussen. Van 55 instellingen die reeds een receptief

aanbod hebben, is bekend dat zij plannen hebben om dit aanbod in de toekomst uit te breiden. In totaal zijn er zoals gezegd 69 instellingen betrokken in het onderzoek.

Wat is de aanleiding voor een aanbod op het gebied van literaire vorming, filmeducatie en/of receptief aanbod of plannen hieromtrent?

Het beleid van de instelling is de meest genoemde aanleiding om één of meerdere cursussen en/of activiteiten te (gaan) ontwikkelen op de onderzochte gebieden. Wanneer een instelling voornemens is om een aanbod op het gebied van literaire vorming of filmeducatie te gaan ontwikkelen of plannen heeft voor een receptief aanbod, wordt dit aangegeven in het beleid- of werkplan van de instelling. In deze plannen wordt voornamelijk aandacht besteed aan de (leer)doelen. Bij literaire vorming en filmeducatie wordt ook aandacht besteed aan de organisatie van de inhoudelijke ontwikkeling van het aanbod en de methodiek van het cursusaanbod. Bij het receptief aanbod worden naast de (leer)doelen, regelmatig de disciplines vermeld waarin het receptief aanbod wordt verstrekt evenals de keuze van het aanbod. Alleen bij filmeducatie worden de wensen dan wel belangstelling van (potentiële) cursisten even vaak genoemd als aanleiding om een cursusaanbod filmeducatie te ontwikkelen, dan het beleid van de instelling.

Welke centra voor kv hebben geen plannen op het gebied van literaire vorming, filmeducatie en/of receptief aanbod en wat zijn de redenen hiervoor?

Zoals uit het voorgaande blijkt is het aantal instellingen dat (nog) geen aanbod heeft op het gebied van filmeducatie in vergelijking met de andere terreinen het grootst.

De 56 instellingen die geen aanbod hebben en geen plannen hebben noemen als voornaamste reden het gebrek aan (vaak financiële) mogelijkheden daarvoor. Andere redenen zijn het gebrek aan belangstelling bij de doelgroep en het feit dat filmeducatie (nog) niet in de visie van de instelling past. Dezelfde redenen worden genoemd door de 32 instellingen die geen aanbod hebben op het gebied van literaire vorming. Het meest genoemd wordt hier het gebrek aan belangstelling bij de doelgroep. Er zijn (maar) 4 instellingen die geen receptief aanbod hebben. Als reden wordt genoemd dat er geen belangstelling bij de doelgroep bestaat en dat er geen financiële ruimte voor is.

Bij literaire vorming en filmeducatie zijn er geen instellingen die het ontbreken van een aanbod toeschrijven aan het gebrek aan inhoudelijke kennis en deskundigheid. Er is één instelling die als reden geeft dat inhoudelijke kennis en deskundigheid voor een receptief aanbod ontbreekt.

Welke cursussen worden gegeven op het gebied van literaire vorming en filmeducatie en hoe ziet het receptieve aanbod er uit?

De inhoud

Het cursusaanbod literaire vorming bestaat voor het grootste deel uit cursussen op het gebied van creatief schrijven (57 cursussen). Er worden 19 cursussen op het gebied van lezen/literatuurbeschouwing gegeven en 8 cursussen toegepast schrijven. Ook bij de plannen gaat het in hoofdzaak om creatieve schrijfcursussen. Maar ook op het gebied van toegepast schrijven en lezen/literatuurbeschouwing wordt het een en ander voorgenomen. In relatie tot het huidige aanbod is de aandacht voor toegepast schrijven in de toekomst groot.

Bij filmeducatie heeft het grootste deel van het cursusaanbod betrekking op een bepaald onderwerp. Bij onderwerpen gaat het dan vooral om filmanalyse, -vertoning, -geschiedenis en het bespreken van een genre of stroming. De soort films waar specifieke aandacht aan wordt besteed in het cursusaanbod zijn vooral filmhuisfilms en klassieke kunstfilms. De plannen op het gebied van filmeducatie wijken niet af van het huidige aanbod.

Receptieve cursussen hebben voor ruim één-derde deel betrekking op de discipline beeldende kunst. Opvallend is dat 8 van de onderzochte centra een receptief cursusaanbod hebben op het gebied van muziek. Wanneer we in acht nemen dat de muziekscholen niet in het onderzoek betrokken zijn, betekent dit dat er een ruim (receptief) muziekaanbod bestaat.

Binnen het actieve cursusaanbod wordt ook een receptief aanbod verzorgd. In de praktijk gaat het hier vooral om het tonen van, of laten luisteren naar, en toelichten van dia's, films, foto's, video's en opnames en het tonen en toelichten van werken van kunstenaars. Deze activiteiten hebben, evenals de receptieve cursus, vooral betrekking op de discipline beeldende kunst. Alleen fotografie en video komt aanmerkelijk vaker voor als receptief moment binnen een cursus dan als receptieve cursus.

Ook worden receptieve activiteiten aangeboden los staand van cursussen. Het gaat dan voornamelijk om kunstreizen, lezingen en (begeleid) bezoek.

Een aantal kenmerken

Voor alle drie de gebieden geldt dat het cursusaanbod zoals dit in 1993/1994 wordt gegeven, voor een belangrijk deel ontwikkeld is voor het seizoen 1992/1993. Op

moment van meting betrof het in de meeste gevallen dus cursusaanbod waar al enige ervaring mee is opgedaan.

De cursussen op het gebied van literaire vorming bestaan net als het receptieve cursusaanbod vaak uit meer dan 10 bijeenkomsten. Bij filmeducatie worden met name kortlopende cursussen van 5 tot 10 bijeenkomsten gegeven.

De literaire en receptieve cursussen omvatten zowel basiscursussen, oriëntatiecursussen als vervolgcursussen. De basiscursussen zijn bij het receptieve cursusaanbod in de meerderheid. Bij filmeducatie komen geen vervolgcursussen voor.

De deelnemers

Het literaire aanbod richt zich met name op volwassenen. Dit geldt ook voor het aanbod filmeducatie, hoewel hier ook jongeren/kinderen regelmatig de doelgroep vormen. Het receptieve aanbod is voornamelijk gericht op volwassenen en senioren.

Het aantal deelnemers aan cursussen literaire vorming ligt meestal onder de 50, of zelfs onder de 20. Bij filmeducatie en bij receptieve cursussen bestaan er grote verschillen in het aantal cursisten per instelling. Er zijn evenveel instellingen die minder dan 20 cursisten filmeducatie hebben als tussen de 50 en 100 cursisten. Overige categorieën komen nauwelijks voor. Het aantal deelnemers aan receptieve cursussen ligt tussen de 20 en 100. Het aantal deelnemers aan receptieve activiteiten varieert sterk. Bij ongeveer evenveel instellingen ligt het aantal deelnemers tussen de 20 en 100 als boven de 100. Wanneer gevraagd wordt naar het verschil in belangstelling tussen 'actieve' en 'receptieve' cursussen blijkt de belangstelling voor actieve cursussen bij meer dan de helft van de instellingen groter te zijn dan de belangstelling voor receptieve cursussen. Het inlassen van receptieve momenten in een actieve cursus levert echter niet per definitie minder belangstelling voor de cursus. Er zijn iets meer instellingen die denken dat de belangstelling voor de cursus afneemt, dan instellingen die denken dat de belangstelling voor een cursus toeneemt. Maar het aantal instellingen die geen verschil in belangstelling constateren is het grootst.

Werving van deelnemers

De onderzochte centra proberen op verschillende manieren cursisten te werven. Het meest gebruikt worden folders en/of programmaboekjes. Deze informatie wordt vooral verspreid via de informatiebalie van het centrum voor kv, lokale bladen en bepaalde instellingen. Bij literaire vorming zijn dit bibliotheken, bij filmeducatie filmhuizen en bioscopen en bij receptief aanbod bibliotheken, scholen, horeca-gelegenheden en club- en buurthuizen.

Docenten

De docenten literaire vorming, filmeducatie en receptief zijn voor een groot deel bevoegd. Wat betreft de 'aard' van de docenten wordt er regelmatig gebruik gemaakt van 'vakmensen'. Genoemd worden schrijvers voor literaire vorming, filmwetenschappers en filmjournalisten voor filmeducatie en kunsthistorica en kunstenaars voor receptief. De docenten worden vooral geworven uit het eigen bestand van de instelling.

5.3 Conclusies over ervaringen met de inhoudelijke ontwikkeling van het aanbod

Hoe heeft de inhoudelijke ontwikkeling van het aanbod per discipline tot nu toe plaatsgevonden of welke ideeën bestaan hieromtrent?

De ontwikkeling van het literaire en receptieve aanbod is in ruim 80% van de instellingen voor het overgrote deel in eigen handen. Bij filmeducatie ligt dit deel net onder de 75%. Zoals hieronder zal blijken hebben instellingen nauwelijks te kampen met onvoldoende deskundigheid in de instelling. Wel zijn er instellingen die onvoldoende financiële middelen beschikken en/of onvoldoende menskracht. Verondersteld wordt dan ook dat de verklaring voor het in eigen huis ontwikkelen van het aanbod ligt in het feit dat instellingen voldoende kennis en/of expertise in huis hebben daartoe. Ook lijkt het aannemelijk dat centra geen mogelijkheden hebben om gebruik te maken van externe deskundigheid door een gebrek aan financiële middelen.

Bij receptief zijn er 9 instellingen die voor een deel gebruik maken van aanbod ontwikkeld door derden, er zijn 7 centra die alleen inschrijven op bestaand aanbod en niet zelf aanbod ontwikkelen.

Bij de inhoudelijke ontwikkeling van het aanbod op het gebied van literaire vorming en filmeducatie wordt door ongeveer de helft van de instellingen samengewerkt. Bij literaire vorming gaat het om bibliotheken en lokale en regionale amateursorganisaties. Bij filmeducatie wordt samengewerkt met filmvertoners- en wetenschappers. Bijna drie-kwart van de instellingen met een receptief aanbod werkt samen met anderen bij de inhoudelijke ontwikkeling hiervan. De samenwerkingspartners zijn zeer gevarieerd. Naast kunsthistorische instituten en musea, gaat het om bibliotheken, organisaties van ambachtslieden en universiteiten/HBO-instellingen.

Wordt er gebruik gemaakt van ondersteuning? Welke en van wie?

Ondanks dat instellingen veel zelf ondernemen, maakt ongeveer een-derde deel van de instellingen (incidenteel) gebruik van externe kennis/expertise bij de inhoudelijke ontwikkeling van het aanbod. Bij literaire vorming wordt gebruik gemaakt van ondersteuning bij het ontwikkelen van plannen voor de inhoudelijke ontwikkeling van het aanbod. Ook wordt externe kennis ingezet bij het ontwikkelen van lesmateriaal en lesmethoden.

Bij filmeducatie wordt de externe kennis/expertise niet zozeer gebruikt bij beleidsmatige zaken, maar wel bij het selecteren van films en achtergrondmateriaal. Bij receptief bestaat het zelfde beeld. Externe deskundigheid wordt gebruikt voor het ontwikkelen van lesmateriaal, het samenstellen van het aanbod en in mindere mate het ontwikkelen van plannen en het werven van docenten.

Het LOKV wordt het meest genoemd als gevraagd wordt waar men externe kennis en expertise vandaan haalt. Ook collega-instellingen fungeren als extern deskundige. Bij filmeducatie worden verder filmmusea genoemd en andere professionele instituten of personen. Bij de ontwikkeling van het receptief aanbod wordt aan de verschillende instellingen door een heleboel verschillende organisaties of instanties externe ondersteuning verleend.

Welke knelpunten heeft men (tot nu toe) ervaren bij het opzetten en/of uitvoeren van het aanbod?

Vooraf bij het opzetten en/of uitvoeren van een aanbod op het gebied van literaire vorming of filmeducatie lopen centra voor kv regelmatig tegen knelpunten aan. Ongeveer 80% van de instelling geeft aan (incidenteel) problemen te ervaren. Bij receptief is het ongeveer de helft van de instellingen dat knelpunten ervaart.

Het voornaamste knelpunt waar instellingen tegen aanlopen betreft de werving van cursisten. Op het gebied van literaire vorming zijn de knelpunten relatief het grootst. Er zijn 19 instellingen die problemen ondervinden bij het werven van cursisten voor literaire vorming. 6 Instellingen ervaren problemen bij het werven van cursisten voor filmeducatie. Bij receptief aanbod kampen 20 instellingen met problemen wat betreft de werving van deelnemers. De werving van cursisten is een aspect waartoe instellingen veel (verschillende) activiteiten ontplooiën, maar waarbij nauwelijks gebruik gemaakt wordt van externe expertise. De wervingsproblemen worden door de instellingen toegeschreven aan het feit dat potentiële cursisten onbekend zijn met het cursusaanbod en dat er weinig belangstelling bestaat bij de doelgroep. Bij literaire vorming

en vooral bij het receptief aanbod wordt ook het concurrerend aanbod van andere instelling genoemd als oorzaak van de wervingsproblemen.

Andere belangrijke knelpunten zijn evenals de werving van cursisten 'extern' van aard. Bij literaire vorming en bij receptief vormt het zoeken van bekwame docenten voor een aantal instellingen een probleem. Bij filmeducatie is dit niet het geval. Wel vormt bij filmeducatie de beschikbaarheid van films een knelpunt. Deze knelpunten worden door de instellingen toegeschreven aan onvoldoende financiële middelen en onvoldoende menskracht.

Meer 'intern' gerichte zaken zoals het ontwikkelen van het beleid, het formuleren van doelgroepen en het ontwikkelen van methodiek worden minder vaak als probleem gezien. Alleen bij de instellingen met een receptief aanbod wordt het ontwikkelen van het aanbod bij een-vijfde deel van de instellingen als probleem gezien. Bij receptief zijn er 7 instellingen die knelpunten toeschrijven aan het gebrek aan voldoende deskundigheid binnen hun instelling.

5.4 Conclusies over de behoefte aan inhoudelijke ondersteuning

Welke inhoudelijke ondersteuning van het LOKV is gewenst op het gebied van literaire vorming, filmeducatie en receptief aanbod?

Wanneer in een open vraagstelling aan centra gevraagd wordt op welke punten men ondersteuning wenst bij de ontwikkeling van het cursusaanbod op de onderzochte gebieden komen verschillende zaken aan de orde. Het blijkt dat instellingen ondanks dat zij een groot deel van de ontwikkeling van het cursusaanbod in eigen handen hebben toch prijs stellen op inbreng van derden. Men geeft aan vooral behoefte te hebben aan extra geld, afstemming en uitwisseling van gegevens en aan materiaal-ontwikkeling. Hieronder wordt per onderzochte discipline/vakgebied een overzicht gegeven van behoeften die door centra zelf worden aangegeven.

Literaire vorming:

- financiële middelen
- landelijke bekendheid aan literaire vorming
- informatie over bereik doelgroep
- ontwikkelingsprojecten met startsubsidies
- methodiek-ontwikkeling
- uitwisseling van informatie met vakmensen
- aanbod op het gebied van lezingen
- docentenbestand
- traject voor deskundigheidsbevordering van docenten

Filmeducatie:

- ondersteuning van het totale traject
- materiaalontwikkeling
- pooling van films en milieu-educatief materiaal
- ondersteuning bij afstemmingskwesties bij samenwerking met collega-instituten
- het uitwisselen van ervaringen.

Receptief aanbod:

- methodiek/didactiek
- ondersteuning bij de opbouw van (en variatie in) het activiteitenpakket
- financiële ondersteuning
- uitwisselen van kennis, informatie en contacten tussen instellingen
- materiaalontwikkeling
- werving cursisten
- beleids- en werkplanontwikkeling
- voorraadbeheer van de materialen
- bijscholing

Voor het receptieve aanbod is gevraagd naar de behoefte aan een aantal concrete zaken. Op dit gebied wordt door het LOKV nog geen project uitgevoerd, maar zijn er wel voornemens in die richting. Wanneer gevraagd wordt naar de behoefte aan concrete zaken blijkt het animo groot, ondanks het feit dat er bij de ontwikkeling van het receptieve aanbod relatief weinig knelpunten worden ervaren en men de ontwikkeling voornamelijk in eigen hand heeft. Wel is het zo dat er juist bij de ontwikkeling van het receptieve aanbod door een aantal instellingen wordt aangegeven dat men over (te) weinig deskundigheden beschikt. Maar uit het voorgaande blijkt wel dat instellingen op het gebied van het receptieve aanbod aardig de weg hebben weten te vinden bij externe deskundigen.

Bijna een-derde deel van de onderzochte instellingen heeft behoefte aan (*extra*) aanbod waarop een instelling kan inschrijven. Ruim twee-derde van de instellingen heeft behoefte aan *samenwerking* tussen centra voor kv op regionaal niveau.

Ook is behoefte aan *informatie* over receptief aanbod. Meer dan de helft van de onderzochte instellingen heeft behoefte aan informatie over het *beschikbare aanbod*, *praktijkervaringen* en *produktinformatie* van het LOKV. In iets minder mate bestaat behoefte aan informatie over studiedagen, informatie over deskundigen, zoals kunsthistorische instituten, wetenschappelijke faculteiten en na- en bijscholingstrajecten. Enkele instellingen hebben bovendien behoefte aan een agenda waarop tentoonstellingen, festivals e.d. staan vermeld, zowel in binnen- als buitenland. Een enkeling wil daarnaast informatie hebben over het beleid en de producten van andere instellingen en over het organiseren van presentatie-dagen.

Hoe verhouden de ondersteuningswensen zich met de voornemens van het LOKV, zoals die tot uiting komen in het project 'literatuur in de centra' en het project 'filmeducatie centra kv'?

Aan de instellingen is expliciet gevraagd naar de behoefte aan activiteiten en producten zoals die zijn voorgenomen in projecten op het gebied van literaire vorming en filmeducatie. Net als bij het receptief aanbod blijkt het animo voor producten en activiteiten groot wanneer er specifiek naar wordt gevraagd.

Literaire vorming

In het projectplan van het innovatieproject 'Literatuur in de centra' worden een aantal producten voorgesteld op het gebied van vakinhouden, kennisoverdracht en ondersteuning bij het ontwikkelen van beleid. De instellingen die een aanbod op het gebied van literaire aanbod hebben (gepland) zijn geïnteresseerd in de ondersteuning van het LOKV. Bijna tweederde deel van de onderzochte instellingen heeft behoefte aan een *blauwdruk* voor een instellingsplan literaire vorming. Meer dan de helft van de instellingen heeft behoefte aan het ontwikkelen van *nieuwe vakinhouden* op het gebied van informatie. Ondersteuning bij *beleidsontwikkeling* wordt gewenst door minder dan de helft van de instellingen. Instellingen die voornemens hebben op het gebied van literaire vorming zijn met name geïnteresseerd in de blauwdruk.

Wanneer gevraagd wordt naar de informatiebehoefte van de instellingen op het gebied van literaire vorming scoort *produktinformatie van het LOKV* en *studiedagen* het hoogst. Ruim de helft van de instellingen heeft hier behoefte aan. De behoefte aan praktijkervaringen, na- en bijscholingscursussen en theoretische kennis ligt lager.

Filmeducatie

Bijna alle centra hebben behoefte aan ondersteuning bij *materiaal- en methodiekontwikkeling*. Het gaat dan vaak om concrete zaken zoals het videokopiëren van een film, schriftelijk materiaal over een film, zoals bijvoorbeeld recensies en aanvullend materiaal zoals storyboard, draaiboek en attributen. Ook meer inhoudelijke ondersteuning wordt op prijs gesteld, zoals bij de koppeling tussen het normale en het filmeducatieve aanbod van het filmhuis en de thematische uitwerking van films.

Ook heeft twee-derde deel van de instellingen behoefte aan ondersteuning ten aanzien van de *pooling en vorming van docenten filmeducatie*. Het gaat daarbij vooral om scouting van filmwetenschappers, filmjournalisten en filmmakers.

Ook bestaat er behoefte aan *aanknopingspunten voor samenwerking* met filmhuizen, een landelijk coördinatie- en informatiepunt voor filmeducatie en voorlichting aan directeurs van centra over de mogelijkheden van filmeducatie.

Wat betreft de te ontwikkelen producten door het LOKV geven de instellingen dan ook aan in de toekomst vooral gebruik te willen maken van het *regionaal samenwerkingsmodel* voor centra, filmhuizen en doelgroepen en *materialen en methodieken*. Toch ook bestaat bij ongeveer de helft van de instellingen belangstelling voor een *informatiebulletin*, *een aanbod van 5-10 films*, *LOKV-docentenboek* en een *premie- en boekingsstelsel*. Het filmeducatiernetwerk met centra, filmhuizen, bemiddelaars, universiteiten, filmmuseum en filmindustrie scoort daarentegen weer wat lager evenals het scholingsaanbod docenten en docentenpool filmeducatie.

5.5 Aanknopingspunten voor het beleid van het LOKV

Uit het onderzoek blijkt dat centra actief zijn bij de ontwikkeling van cursusaanbod op 'nieuwe' vakgebieden. Met name op het gebied van literaire vorming en ten aanzien van het receptief aanbod zijn de instellingen druk in de weer. Niet alleen zijn er plannen voor de ontwikkeling of uitbreiden van een aanbod, ook blijkt dat de inhoudelijke ontwikkeling van het aanbod voor een groot deel in handen van de centra ligt.

Ondanks het feit dat instellingen in staat blijken te zijn om zelf een cursusaanbod te ontwikkelen is er wel degelijk ruimte voor ontwikkelingsactiviteiten van het LOKV. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat het LOKV op dit moment al de meest genoemde 'externe deskundige' is. Zij heeft al een positie in het veld verworven. Maar er zijn aanwijzingen dat het bereik van de LOKV-activiteiten in potentie groter is. De gesprekken met instellingen wekken namelijk de indruk dat zij veel zaken zelf doen omdat zij onvoldoende zijn ingewijd in de activiteiten van het LOKV. Het lijkt er op als of er binnen de centra een bepaalde 'cultuur' bestaat om de inhoudelijke ontwikkeling zelf aan te pakken. Men weet niet beter of het is de taak van het centrum zelf om een cursusaanbod op te zetten. Maar wanneer er gevraagd wordt of men behoefte heeft aan een concrete activiteit of produkt is het antwoord vaak 'ja'.

De kansen voor het LOKV komen voort uit verschillende zaken. In de eerste plaats blijkt dat veel instellingen nogal wat knelpunten ervaren bij de inhoudelijke ontwikkeling van het cursusaanbod. Met name op het gebied van literaire vorming en filmeducatie zijn er weinig instellingen die probleemloos een cursusaanbod ontwikkelen en uitvoeren. De inhoudelijke ontwikkeling van het cursusaanbod kan dus verbeterd worden. In de tweede plaats blijkt uit de gesprekken met de instellingen dat zij vaak dezelfde ontwikkelingstrajecten doorlopen. Hoewel zij gebruik maken van elkaars

ervaringen en regelmatig hulp van deskundigen inroepen wordt er op een bepaald moment in meerdere instellingen dezelfde activiteiten uitgevoerd. Men is als het ware op verschillende plaatsen het wiel aan het uit vinden terwijl dat waarschijnlijk op een andere plaats ook al veel eerder gedaan is. De inhoudelijke ontwikkeling van het cursusaanbod kan dus veel efficiënter. Het gaat er hier niet alleen om dat men meer op de hoogte gesteld wordt van elkaars ervaringen, maar ook dat er verschillende activiteiten zijn, die heel goed zo niet beter op een regionaal of zelfs landelijk niveau kunnen worden uitgevoerd. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om pooling van docenten, maar ook om het maken en verspreiden van materiaal om belangstelling te wekken voor een vakgebied bij potentiële cursisten en om materiaal- en methodiekontwikkeling voor een specifieke cursus. Een dergelijke werkwijze zal niet alleen ten goede komen aan de kwaliteit van cursusaanbod van centra, maar is ook van groot belang gezien de krappe financiële mogelijkheden van de centra. Wat betreft dit laatste zal een kwalitatief beter cursusaanbod ook inkomsten genereren doordat meer mensen deel gaan nemen aan cursussen.

Het is wel van belang dat de centra een duidelijke eigen verantwoordelijkheid behouden. Het onderzoek laat heel duidelijk zien dat we te maken hebben met professionele, enthousiaste en zelfstandige instellingen. Maar een actieve koepelorganisatie heeft een duidelijk meerwaarde, als intermediair en coördinatiepunt. Het gaat er niet zozeer om de centra werk uit handen te nemen maar om de centra instrumenten te bieden zodat het werk makkelijker verloopt en tot betere resultaten leidt.

Werk aan de winkel dus! Wat betreft de richting van het ontwikkelingswerk van het LOKV voorzien de plannen op het gebied van literaire vorming en filmeducatie duidelijk in een behoefte. Centra willen graag beleidsmatige ondersteuning, ondersteuning bij materiaal- en methodiekontwikkeling en ondersteuning bij afstemming en samenwerking zeer belangrijk. Bij literaire vorming gaat het dan meer om beleidsmatige ondersteuning en bij filmeducatie ligt het accent bij materiaal- en methodiekontwikkeling. Ondersteuning bij afstemmingskwesties is overigens ook bij het receptief aanbod belangrijk. Wanneer het LOKV haar positie op het terrein van de kunstzinnige vorming wil versterken is het ook van groot belang wanneer zij activiteiten zou gaan ondernemen op het gebied van werving van cursisten en publiciteit over bepaalde disciplines en vakgebieden. Een idee dat zeer zeker gewaardeerd zou worden door centra is een grootschalig behoefteonderzoek onder potentiële cursisten.

Hoe te beginnen? Uit het onderzoek blijkt dat instellingen niet goed op de hoogte zijn van de mogelijkheden van het LOKV. Ook blijkt dat de ondersteuningsbehoefte tussen instellingen verschilt. Daarom is het belangrijk dat er een goede informatievoorziening komt over de producten en activiteiten van het LOKV op het gebied van literaire

vorming, filmeducatie en receptief aanbod. Hierbij dient duidelijk te worden aangegeven op welke wijze centra gebruik kunnen maken van het aanbod. Inhoudelijke suggesties voor het ontwikkelingswerk van het LOKV kunnen uit de onderzoeksresultaten worden geput zoals die in dit rapport zijn beschreven. Overigens is het aan te bevelen centra niet alleen op de hoogte te stellen van de mogelijkheden van het LOKV maar ook te gebruiken bij het vorm geven aan het LOKV-aanbod. Dit onderzoek is een stap in de goede richting.

Tot slot een opmerking over het bekend maken van de onderzoeksresultaten. Uit het onderzoek blijkt dat het zaak is om de centra voor kv meer te betrekken bij het werk van het LOKV. Het is dan ook aan te bevelen om de instellingen op de hoogte te stellen van de resultaten van dit onderzoek en de conclusies die het LOKV uit de resultaten heeft getrokken. In de gesprekken met de instellingen is overigens een aantal keer expliciet gevraagd naar de resultaten.

BIJLAGE 1. VRAGENLIJST LITERAIRE VORMING

VRAGENLIJST ONDERSTEUNINGSBEHOEFTE CKV'S: LITERAIRE VORMING

1. Worden er in het huidige seizoen 1993-1994 één of meerdere cursussen gegeven op het gebied van literaire vorming?

- ja
- nee ----- > GA DOOR NAAR VRAAG 7

2. Wat was de aanleiding om één of meerdere cursussen op het gebied van literaire vorming aan te bieden?

Meerdere antwoorden mogelijk

- wensen van (potentiële) cursisten
- het beleid van de instelling over het gewenste cursusaanbod, zoals vastgelegd in het beleidsplan of werkplan
- ad hoc ideeën van individuele docenten/medewerkers van de instelling
- externe contacten van de instelling met collega-instellingen en/of deskundigen op het gebied van literaire vorming
- anders namelijk .....
- .....
- .....

3. Wat is de inhoud van het cursusaanbod op het gebied van literaire vorming?

Meerdere antwoorden mogelijk

Creatief schrijven:

- schrijftraining
- verhalen schrijven
- poëzie schrijven
- autobiografisch schrijven
- andere vormen van creatief schrijven, namelijk .....
- .....

Toegepast schrijven:

- toneelschrijven
- scenarioschrijven
- copywriting/reclameteksten
- artikelen schrijven
- andere vormen van toegepast schrijven, namelijk .....
- .....

Lezen/literatuurbeschouwing:

- lezen van verhalen/romans
- lezen van poëzie
- werkgroep schrijven
- scriptbegeleiding
- andere vormen van lezen/literatuurbeschouwing, namelijk .....
- .....

4. Hoe lang bestaat het cursusaanbod op het gebied van literaire vorming?

- meeste cursussen zijn gestart voor het seizoen 1992/1993
- meeste cursussen zijn gestart in 1992/1993
- meeste cursussen zijn dit seizoen gestart
- sommige cursussen bestaan al langer en andere zijn recentelijk gestart

5. Hoeveel cursisten namen/nemen er dit seizoen deel aan de cursussen op het gebied van literaire vorming?

- minder dan 20
- tussen de 20 en 50
- tussen de 50 en 100
- tussen de 100 en 200
- tussen de 200 en 300
- meer dan 300

6. Zijn er plannen om het huidig cursusaanbod op het gebied van literaire vorming in de toekomst uit te breiden?

- ja -----> GA DOOR NAAR VRAAG 7
- nee -----> GA DOOR NAAR VRAAG 10

Er zijn plannen voor een cursusaanbod op het gebied van literaire vorming of voor uitbreiding daarvan.

7. Wat is de aanleiding om in de toekomst cursussen op het gebied van literaire vorming te gaan geven, dan wel om het huidig aanbod uit te breiden?

Meerdere antwoorden mogelijk

- wensen van (potentiële) cursisten
- visie van de instelling over het gewenste cursusaanbod
- wensen van individuele docenten/medewerkers van de instelling
- externe contacten van de instelling met collega-instellingen en/of deskundigen op het gebied van literaire vorming
- anders namelijk .....

.....

8. Wat voor soort cursussen zijn er (extra) gepland op het gebied van literaire vorming in de toekomst?

Meerdere antwoorden mogelijk

Creatief schrijven:

- schrijftraining
- verhalen schrijven
- poëzie schrijven
- autobiografisch schrijven
- andere vormen van creatief schrijven, namelijk .....

.....

Toegepast schrijven:

- toneelschrijven
- scenarioschrijven
- copywriting/reclamateteksten
- artikelen schrijven
- andere vormen van toegepast schrijven, namelijk .....

.....
Lezen/literatuurbeschouwing:

- lezen van verhalen/romans
- lezen van poëzie
- werkgroep schrijven
- scriptbegeleiding
- andere vormen van lezen/literatuurbeschouwing, namelijk .....

- .....
 onduidelijk op dit moment

9. Wat is het verwachte aantal cursisten voor literaire vorming in het seizoen 1994-1995?

- minder dan 20
- tussen de 20 en 50
- tussen de 50 en 100
- tussen de 100 en 200
- meer dan 200
- onduidelijk op dit moment

10. Wat is de duur van de (voorgenomen) cursussen op het gebied van literaire vorming?

Meerdere antwoorden mogelijk

- cursussen van meer dan tien bijeenkomsten
- cursussen van vijf tot tien bijeenkomsten
- cursussen van minder dan vijf bijeenkomsten
- eenmalige bijeenkomst of workshop
- werkplaats
- onduidelijk op dit moment

11. Welke soort cursussen op het gebied van literaire vorming (gaan) worden gegeven?

Meerdere antwoorden mogelijk

- oriëntatiecursussen
- basiscursussen
- vervolgcursussen
- onduidelijk op dit moment

12. Zijn er cursussen of plannen op het gebied van literaire vorming specifiek gericht op één van onderstaande doelgroepen?

Meerdere antwoorden mogelijk

- kinderen
- jongeren
- ouderen
- andere doelgroepen, namelijk .....
- .....
- onduidelijk op dit moment

13. Op welke wijze worden cursisten geworven of op welke wijze is men dat van plan?

Meerdere antwoorden mogelijk

- inlichten van huidig adressenbestand
- via informatiebalie van de instelling
- folders in bibliotheken
- folders in horeca-gelegenheden
- folders huis aan huis verspreid
- advertenties in lokale dagbladen
- advertenties in huis aan huisbladen
- presentaties op scholen
- anders namelijk .....
- .....
- onduidelijk op dit moment

14. Wat is de deskundigheid van de docenten die de cursussen op het gebied van literaire vorming (gaan) geven?

Meerdere antwoorden mogelijk

- bevoegd volgens inspectie LSK AK/KV
- niet bevoegd
- (bekende) schrijver
- anders namelijk .....
- .....
- onduidelijk op dit moment

15. Op welke wijze zijn deze docenten geworven of op welke wijze is men dat van plan?

Meerdere antwoorden mogelijk

- uit eigen bron/bestand
- via LOKV
- via inspectie LSK AK/KV
- anders namelijk .....
- .....
- onduidelijk op dit moment

16. Hoe vindt de inhoudelijke ontwikkeling van het cursusaanbod op het gebied van literaire vorming plaats of hoe heeft deze plaats gevonden?

- voor het grootste deel in eigen handen
- er is/wordt gebruik gemaakt van aanbod dat ontwikkeld is door anderen
- in eigen handen, maar er is/wordt gebruik gemaakt van bestaand aanbod
- in eigen handen, maar er is/wordt gebruik gemaakt van ondersteuning van derden
- verschilt sterk per cursus: sommige cursussen zijn/worden door instelling zelf ontwikkeld, bij andere is/wordt gebruik gemaakt van aanbod dat ontwikkeld is door derden
- anders, namelijk .....
- .....
- .....
- onduidelijk op dit moment

17. Welke zaken zijn schriftelijk vastgelegd in het beleidsplan of werkplan van de instelling?

Meerdere antwoorden mogelijk

- (leer)doelen van de instelling op het gebied van literaire vorming
- organisatie van de inhoudelijke ontwikkeling van het literaire aanbod
- vorm waarin de cursussen op het gebied van literaire vorming worden gegeven (de methodiek)
- profiel van de cursisten literaire vorming
- profiel van de docenten literaire vorming

18. Ten aanzien van welke zaken zijn activiteiten ondernomen door medewerkers van de instelling?

Meerdere antwoorden mogelijk

- het ontwikkelen van lesmethoden voor de cursussen op het gebied van literaire vorming
- het ontwikkelen van lesmateriaal voor de cursussen op het gebied van literaire vorming
- het werven van docenten literaire vorming
- het werven van cursisten literaire vorming

19. Bij welke van onderstaande zaken is gebruik gemaakt van externe kennis en/of expertise?

Meerdere antwoorden mogelijk

- ontwikkelen van plannen voor de inhoudelijke ontwikkeling van het aanbod
- bepalen van genres waarop het aanbod betrekking heeft
- formuleren van leerdoel van de cursussen
- formuleren van doelgroepen waarop de cursussen betrekking hebben
- ontwikkelen van lesmethoden
- ontwikkelen van lesmateriaal
- beschrijven van profielen van docenten
- werving van docenten
- werving van cursisten
- geen ----- > GA NAAR VRAAG 21

20. Van wie is ondersteuning verkregen?

Meerdere antwoorden mogelijk

- LOKV
  - Stichting Lift
  - andere centra voor kunstzinnige vorming
  - schrijvers
  - anders, namelijk .....
- .....
- .....

21. Met welk van onderstaande organisaties/instellingen is samengewerkt ten behoeve van de ontwikkeling van het cursusaanbod op het gebied van literaire vorming?

Meerdere antwoorden mogelijk

- leeskringen
- schrijverscafé's
- andere lokale en regionale amateurorganisaties
- universiteiten en HBO-opleidingen
- bibliotheken

22. Ten aanzien van welke van onderstaande zaken zijn bij de ontwikkeling van het aanbod op het gebied van literaire vorming knelpunten ervaren?

Meerdere antwoorden mogelijk

- beleidsontwikkeling
- ontwikkeling van het aanbod
- organisatie van het aanbod
- formuleren van doelgroepen waarop de cursussen betrekking hebben
- ontwikkelen van methodiek/didactiek
- zoeken van bekwame docenten
- werving van cursisten
- geen ----- > GA NAAR VRAAG 24

23. Wat is de aard van de knelpunten?

Meerdere antwoorden mogelijk

- onvoldoende financiële middelen
- onvoldoende menskracht in instelling
- onvoldoende deskundigheid in instelling
- onbekendheid van cursus bij potentiële cursisten
- onvoldoende belangstelling van potentiële cursisten vooraf
- cursisten haken af tijdens cursus
- onvoldoende geschikte docenten
- concurrentie van andere aanbieders

24. Zijn er wel eens cursussen aangeboden op het gebied van literaire vorming die niet zijn doorgegaan?

- ja
- nee

25. Welke (inhoudelijke) ondersteuning is gewenst bij de ontwikkeling op het gebied van literaire vorming?

.....

.....

.....

.....

26. Is er behoefte aan het ontwikkelen van nieuwe vakinhouden op het gebied van literaire vorming?

- ja
- nee

27. Is ondersteuning gewenst ten aanzien van de ontwikkeling van het beleid op het gebied van literaire vorming?

- ja
- nee

28. Is er behoefte aan een blauwdruk voor een instellingswerkplan literaire vorming?

- ja
- nee

29. Is er behoefte aan informatie over literaire vorming ten aanzien van één of meer van onderstaande zaken?

Meerdere antwoorden mogelijk

- theorie/theoretische kennis
- praktijkervaringen
- studiedagen
- produktinformatie LOKV
- na- en bijscholingscursussen
- anders, namelijk .....

.....

.....

BIJLAGE 2. VRAGENLIJST FILMEDUCATIE

VRAGENLIJST ONDERSTEUNINGSBEHOEFTE CKV'S: FILMEDUCATIE

1. Worden er in het huidige seizoen 1993-1994 één of meerdere cursussen gegeven op het gebied van filmeducatie?

- ja
- nee ----- > GA DOOR NAAR VRAAG 8

2. Wat was de aanleiding om één of meerdere cursussen op het gebied van filmeducatie aan te bieden?

Meerdere antwoorden mogelijk

- wensen van cursisten
- wensen van scholen
- belangstelling van (potentiële) cursisten
- aandacht aan de film in de media
- het beleid van de instelling over het gewenste cursusaanbod, zoals vastgelegd in het beleidsplan of werkplan
- ad hoc ideeën van individuele docenten/medewerkers van de instelling
- externe contacten van de instelling met collega-instellingen
- contacten van instellingen met filmhuizen, filmwetenschappers en/of organisatoren van filmfestivals
- anders namelijk .....

.....
.....

3. Op welke van onderstaande aspecten van filmeducatie heeft het cursusaanbod betrekking?

Meerdere antwoorden mogelijk

Onderwerpen:

- filmvertoning
- filmanalyse
- filmgeschiedenis
- bespreken van één regisseur
- bespreken van één genre of stroming
- film en andere kunstvormen
- maatschappelijke en sociale thematiek

Specifieke vormgevingsaspecten:

- camera
- scenario
- spel
- belichting
- montage
- anders namelijk .....

.....
.....

4. Aan welke soorten films wordt specifiek aandacht geschonken in het cursusaanbod op het gebied van filmeducatie?

Meerdere antwoorden mogelijk

- Nederlandse films
- filmhuisfilms
- historische films
- klassieke kunstfilms
- amateurfilms/niet-professionele films
- experimentele of videokunst
- recente of actuele films
- populaire bioscoopfilms
- debuutfilms/academiefilms
- geen specifieke aandacht aan een bepaalde soort film
- anders namelijk .....

.....
.....

5. Hoe lang bestaat het cursusaanbod op het gebied van filmeducatie?

- meeste cursussen zijn gestart voor het seizoen 1992/1993
- meeste cursussen zijn gestart in 1992/1993
- meeste cursussen zijn dit seizoen gestart
- sommige cursussen bestaan al langer en andere zijn recentelijk gestart

6. Hoeveel cursisten namen/nemen er dit seizoen deel aan de cursussen op het gebied van filmeducatie?

- minder dan 20
- tussen de 20 en 50
- tussen de 50 en 100
- meer dan 100

7. Hoe groot is de belangstelling voor filmeducatie?

- groter dan verwacht
- naar verwachting
- kleiner dan verwacht

8. Zijn er plannen om het huidig cursusaanbod op het gebied van filmeducatie in de toekomst uit te breiden?

- ja
- nee ----- > GA DOOR NAAR VRAAG 13

Er zijn plannen voor een cursusaanbod op het gebied van filmeducatie of voor uitbreiding daarvan in de toekomst.

9. Wat is de aanleiding om cursussen op het gebied van filmeducatie te gaan geven, dan wel om het huidige aanbod uit te breiden?

Meerdere antwoorden mogelijk

- wensen van cursisten
- wensen van scholen
- belangstelling van (potentiële) cursisten
- aandacht aan de film in de media
- het beleid van de instelling over het gewenste cursusaanbod, zoals vastgelegd in het beleidsplan of werkplan
- ad hoc ideeën van individuele docenten/medewerkers van de instelling
- externe contacten van de instelling met collega-instellingen
- contacten van instellingen met filmhuizen, filmwetenschappers en/of organisatoren van filmfestivals
- anders namelijk .....

.....
.....

10. Wat voor soort cursussen zijn er (extra) gepland op het gebied van filmeducatie in de toekomst?

Meerdere antwoorden mogelijk

Onderwerpen:

- filmvertoning
- filmanalyse
- filmgeschiedenis
- bespreken van één regisseur
- bespreken van één genre of stroming
- film en andere kunstvormen
- maatschappelijke en sociale thematiek

Specifieke vormgevingsaspecten:

- camera
- scenario
- spel
- belichting
- montage
- anders namelijk .....

.....
.....

- onduidelijk op dit moment

11. Aan welke soorten films wordt specifiek aandacht geschonken in het voorgenomen cursusaanbod op het gebied van filmeducatie?

Meerdere antwoorden mogelijk

- anders namelijk .....
- .....
- .....
- .....
- Nederlandse films
- filmhuisfilms
- historische films
- klassieke kunstfilms
- amateurfilms/niet-professionele films
- experimentele of videokunst
- recente of actuele films
- populaire bioscoopfilms
- debuutfilms/academiefilms
- geen specifieke aandacht aan een bepaalde soort film
- onduidelijk op dit moment

12. Wat is het verwachte aantal cursisten voor filmeducatie in het seizoen 1994-1995?

- minder dan 20
- tussen de 20 en 50
- tussen de 50 en 100
- tussen de 100 en 200
- meer dan 200
- onduidelijk op dit moment

13. Welke van onderstaande uitgangspunten zijn voor de instelling herkenbaar als het gaat om het aanbieden van cursussen op het gebied van filmeducatie of het ontwikkelen van plannen daaromtrent?

Meerdere antwoorden mogelijk

- mensen stimuleren om de huidige kunstfilms te zien
- mensen inzicht geven in de achtergronden van films
- mensen inzicht geven in de vormaspecten van films
- mensen inleiden in nieuwe, nog niet zo toegankelijke kunstvormen
- mensen inzicht geven in de filmgeschiedenis
- het leggen van de verbinding tussen het kijken naar films en het zelf maken van (video)films
- aanknopen bij filmmanifestaties of andere culturele activiteiten
- anders namelijk .....
- .....
- .....
- .....

14. Wat is de duur van de (voorgenomen) cursussen op het gebied van filmeducatie?

Meerdere antwoorden mogelijk

- cursussen van meer dan tien bijeenkomsten
- cursussen van vijf tot tien bijeenkomsten
- cursussen van minder dan vijf bijeenkomsten
- eenmalige bijeenkomst of workshop
- onduidelijk op dit moment

15. Welke soort cursussen op het gebied van filmeducatie (gaan) worden gegeven?

Meerdere antwoorden mogelijk

- oriëntatiecursussen
- basiscursussen
- vervolgcursussen
- filmeducatie als onderdeel van produktieve videocursus
- onduidelijk op dit moment

16. Zijn er cursussen of plannen op het gebied van filmeducatie specifiek gericht op één van onderstaande doelgroepen?

Meerdere antwoorden mogelijk

- kinderen/jongeren
- ouderen
- scholen
- publieke filmhuizen
- cursisten van eigen instelling
- amateurclubs
- filmkringen
- andere doelgroepen, namelijk .....
- .....
- onduidelijk op dit moment

17. Op welke wijze worden cursisten geworven of op welke wijze is men dat van plan?

Meerdere antwoorden mogelijk

- mailen van huidig adressenbestand
- via informatiebalie van de instelling
- folders in filmhuizen en/of bioscopen
- folders in bibliotheken
- folders in horeca-gelegenheden
- folders huis aan huis verspreid
- advertenties in persberichten/lokale dagbladen
- advertenties/persberichten in huis aan huisbladen
- presentaties op scholen
- anders namelijk .....
- .....
- onduidelijk op dit moment

18. Wat is de deskundigheid van de docenten die de cursussen op het gebied van filmeducatie (gaan) geven?

Meerdere antwoorden mogelijk

- AV/videodocent bevoegd volgens inspectie LSK AK/KV
- docent film receptief bevoegd volgens inspectie LSK AK/KV
- niet bevoegd
- (bekende) filmmaker
- (bekende) filmjournalist
- filmwetenschapper
- anders namelijk .....
- .....
- onduidelijk op dit moment

19. Op welke wijze zijn deze docenten geworven of op welke wijze is men dat van plan?

Meerdere antwoorden mogelijk

- uit eigen bron/bestand
- via LOKV
- via inspectie LSK AK/KV
- via ADIA Uitzendorganisatie (voormalig INFOSYS VKV)
- anders namelijk .....
- .....
- onduidelijk op dit moment

20. Hoe vindt de inhoudelijke ontwikkeling van het cursusaanbod op het gebied van filmeducatie plaats of hoe heeft deze plaats gevonden?

- voor het grootste deel in eigen handen
- er is/wordt gebruik gemaakt van aanbod dat ontwikkeld is door anderen
- in eigen handen, maar er is/wordt gebruik gemaakt van bestaand aanbod
- in eigen handen, maar er is/wordt gebruik gemaakt van ondersteuning van derden
- verschilt sterk per cursus: sommige cursussen zijn/worden door instelling zelf ontwikkeld, bij andere is/wordt gebruik gemaakt van aanbod dat ontwikkeld is door derden
- anders, namelijk .....
- .....
- .....
- onduidelijk op dit moment

21. Welke zaken zijn schriftelijk vastgelegd?

Meerdere antwoorden mogelijk

- filmeducatie als onderdeel van een beleidsplan
- filmeducatie in een werkplan
- (leer)doelen van de instelling op het gebied van filmeducatie
- organisatie van de inhoudelijke ontwikkeling van het aanbod op het gebied van filmeducatie
- vorm waarin de cursussen op het gebied van filmeducatie worden gegeven (de methodiek)
- profiel van de cursisten filmeducatie
- profiel van de docenten filmeducatie

22. Ten aanzien van welke zaken zijn activiteiten ondernomen door medewerkers van de instelling?

Meerdere antwoorden mogelijk

- het ontwikkelen van lesmethoden voor de cursussen op het gebied van filmeducatie
- het ontwikkelen van leerstof voor de cursussen op het gebied van filmeducatie
- het selecteren van films
- het werven van docenten filmeducatie
- het werven van cursisten filmeducatie

23. Bij welke van onderstaande zaken is gebruik gemaakt van externe kennis en/of expertise?

Meerdere antwoorden mogelijk

- beleidsontwikkeling op het gebied van filmeducatie
- ontwikkelen van plannen voor de inhoudelijke ontwikkeling van het aanbod
- bepalen van onderwerpen van cursussen
- formuleren van een werkplan filmeducatie
- formuleren van doelgroepen waarop de cursussen betrekking hebben
- selecteren van films
- selecteren of samenstellen van achtergrondmateriaal (reader/syllabus)
- werving van docenten
- werving van cursisten
- geen ----- > GA NAAR VRAAG 25

24. Van wie is ondersteuning verkregen?

Meerdere antwoorden mogelijk

- LOKV
  - Filmmuseum
  - Stichting MEI
  - lokale en/of regionale media
  - andere centra voor kunstzinnige vorming
  - anders, namelijk .....
- .....
- .....

25. Met welk van onderstaande organisaties/instellingen is samengewerkt ten behoeve van de ontwikkeling van het cursusaanbod op het gebied van filmeducatie?

Meerdere antwoorden mogelijk

- filmproducenten
- filmdistributeurs
- filmvertoners bijvoorbeeld filmhuizen
- scholen
- filmwetenschappers
- organisatoren van filmfestivals
- lokale en regionale filmclubs
- universiteiten en HBO-opleidingen

26. Ten aanzien van welke van onderstaande zaken zijn bij de ontwikkeling van het aanbod op het gebied van filmeducatie knelpunten ervaren?

Meerdere antwoorden mogelijk

- beleidsontwikkeling
- ontwikkeling van het aanbod
- keuze van films
- beschikbaarheid van films
- organisatie van het aanbod
- formuleren van doelgroepen waarop de cursussen betrekking hebben
- ontwikkelen van methodiek/didactiek
- zoeken van bekwame docenten
- scholing van docenten
- werving van cursisten
- geen ----- > GA NAAR VRAAG 28

27. Wat is de aard van de knelpunten?

Meerdere antwoorden mogelijk

- onvoldoende financiële middelen
- onvoldoende menskracht in instelling
- onvoldoende deskundigheid in instelling
- onvoldoende aanbod van (beschikbare) films
- onvoldoende publiciteit rond het aanbod
- onvoldoende belangstelling van potentiële cursisten vooraf
- cursisten haken af tijdens cursus
- onvoldoende geschikte docenten
- onvoldoende aansluiting bij filmmanifestaties of andere culturele activiteiten
- concurrentie van andere aanbieders
- anders, namelijk .....
- .....
- .....

28. Zijn er wel eens cursussen aangeboden op het gebied van filmeducatie die niet zijn doorgegaan?

- ja
- nee

29. Welke (inhoudelijke) ondersteuning is gewenst bij de ontwikkeling op het gebied van filmeducatie?

.....

.....

.....

.....

30. Welke ondersteuning is gewenst ten aanzien van het ontwikkelen van materialen en methodieken?

Meerdere antwoorden mogelijk

- koppeling tussen het educatief aanbod enerzijds en normale filmhuisprogrammering anderzijds
- thematische uitwerking van een film
- videokopie van een film
- schriftelijk materiaal over een film zoals recensies en artikelen
- aanvullend materiaal zoals storyboard, draaiboek en attributen
- anders, namelijk .....

.....

- geen ondersteuning gewenst

31. Welke ondersteuning is gewenst ten aanzien van de pooling en vorming van docenten filmeducatie?

Meerdere antwoorden mogelijk

- bijscholing
- scouting van filmwetenschappers, filmjournalisten en filmmakers
- samenwerking met docentenopleidingen/bijscholingen AV docenten o.a. DBB-cursus
- anders, namelijk .....

.....

- geen ondersteuning gewenst

32. Welke ondersteuning is gewenst ten aanzien van de beleidsontwikkeling op het gebied van filmeducatie?

Meerdere antwoorden mogelijk

- landelijk coördinatie- en informatiepunt voor filmeducatie
- voorlichting aan directeuren van centra over de mogelijkheden van filmeducatie
- het bieden van aanknopingspunten voor samenwerking met filmhuizen
- het bieden van aanknopingspunten voor samenwerking met doelgroepen zoals scholen
- het bieden van aanknopingspunten bij filmfestivals en andere culturele activiteiten
- anders, namelijk .....

.....

- geen ondersteuning gewenst

33. Van welk van onderstaande in ontwikkeling zijnde produkten denkt u in de toekomst gebruik te zullen maken?

Meerdere antwoorden mogelijk

- aanbod van 5-10 films
- materialen en methodieken ten behoeve van het aanbod
- premie- en boekingssysteem
- scholingsaanbod docenten filmeducatie
- LOKV-docentenboek over filmanalyse 'Geschreven op het scherm' (1994)
- docentenpool filmeducatie
- regionaal samenwerkingsmodel voor centra, filmhuizen en doelgroepen
- filmeducatiernetwerk met centra, filmhuizen, bemiddelaars, universiteiten, filmmuseum, filmindustrie
- informatiebulletin over filmeducatie
- anders, namelijk .....

.....

.....

BIJLAGE 3. VRAGENLIJST RECEPTIEF AANBOD

VRAGENLIJST ONDERSTEUNINGSBEHOEFTE CKV'S: RECEPTIEF AANBOD

Met receptief aanbod wordt het 'in-actieve' aanbod bedoeld.

1. Worden er in het huidige seizoen 1993-1994 één of meerdere receptieve cursussen gegeven?

- ja
- nee -----> GA DOOR NAAR VRAAG 11

2. Wat was de aanleiding om één of meerdere cursussen op het gebied van literaire vorming aan te bieden?

Meerdere antwoorden mogelijk

- wensen van cursisten
- belangstelling van potentiële cursisten
- het beleid van de instelling over het gewenste cursusaanbod, zoals vastgelegd in het beleidsplan of werkplan
- ad hoc ideeën van individuele docenten/medewerkers van de instelling
- contacten van de instelling met collega-instellingen
- contacten van de instelling met kunsthistorische instituten, universiteiten etc.
- anders namelijk .....

.....
.....

3. Op welke disciplines heeft het receptieve cursusaanbod betrekking?

Meerdere antwoorden mogelijk

- beeldende kunst
- dans
- theater
- muziek
- fotografie en video
- filmeducatie
- literaire vorming
- anders namelijk .....

.....
.....

4. Hoe lang bestaat het receptieve cursusaanbod?

- meeste cursussen zijn gestart voor het seizoen 1992/1993
- meeste cursussen zijn gestart in 1992/1993
- meeste cursussen zijn dit seizoen gestart
- sommige cursussen bestaan al langer en andere zijn recentelijk gestart

5. Hoeveel cursisten namen/nemen er dit seizoen deel aan receptieve cursussen?

- minder dan 20
- tussen de 20 en 50
- tussen de 51 en 100
- tussen de 101 en 200
- tussen de 201 en 300
- meer dan 300

6. Wat is de duur van de receptieve cursussen?

Meerdere antwoorden mogelijk

- cursussen van meer dan tien bijeenkomsten
- cursussen van vijf tot tien bijeenkomsten
- cursussen van minder dan vijf bijeenkomsten
- eenmalige bijeenkomst of workshop

7. Welk soort receptieve cursussen worden er gegeven?

Meerdere antwoorden mogelijk

- oriëntatiecursussen
- basiscursussen
- vervolgcursussen

8. Zijn er wel eens receptieve cursussen aangeboden die niet zijn doorgegaan?

- ja
- nee -----> GA DOOR NAAR VRAAG 10

9. Waarom is de cursus niet doorgegaan?

- onvoldoende belangstelling van (potentiële) cursisten
- onvoldoende bekwame docenten
- anders namelijk .....
- .....
- .....

10. Hoe groot is de belangstelling voor receptieve cursussen in vergelijking met actieve cursussen?

- belangstelling voor actieve cursussen is duidelijk groter dan de belangstelling voor receptieve cursussen
- belangstelling voor actieve cursussen is duidelijk kleiner dan de belangstelling voor receptieve cursussen
- belangstelling voor actieve cursussen is ongeveer gelijk aan de belangstelling voor receptieve cursussen
- niet bekend

11. Worden er in het huidige seizoen 1993-1994 receptieve activiteiten aangeboden los van cursussen?

- ja
- nee -----> GA DOOR NAAR VRAAG 19

12. **Wat was de aanleiding om receptieve activiteiten aan te bieden, losstaand van het cursusaanbod?**
Meerdere antwoorden mogelijk
- wensen van cursisten
  - belangstelling van potentiële cursisten
  - het beleid van de instelling over het gewenste cursusaanbod, zoals vastgelegd in het beleidsplan of werkplan
  - ad hoc ideeën van individuele docenten/medewerkers van de instelling
  - contacten van de instelling met collega-instellingen
  - contacten van de instelling met kunsthistorische instituten, universiteiten etc.
  - anders namelijk .....
- .....
- .....
13. **Om welke activiteiten gaat het hier?**
Meerdere antwoorden mogelijk
- kunstreizen
  - lezingen
  - (begeleid) bezoek van theatervoorstellingen, exposities etc.
  - anders namelijk .....
- .....
- .....
14. **Hoe lang worden deze receptieve activiteiten aangeboden?**
- meeste activiteiten zijn aangeboden voor het seizoen 1991/1992
  - meeste activiteiten zijn voor het eerst aangeboden in het seizoen 1992/1993
  - meeste activiteiten zijn voor het eerst aangeboden in het huidige seizoen
  - sommige activiteiten worden al langer aangeboden en anderen worden pas recentelijk aangeboden
15. **Hoeveel mensen namen/nemen er dit seizoen deel aan deze receptieve activiteiten?**
- minder dan 20
  - tussen de 21 en 50
  - tussen de 51 en 100
  - meer dan 100
16. **Hoe groot is de belangstelling voor receptieve activiteiten?**
- groter dan verwacht
  - naar verwachting
  - kleiner dan verwacht
17. **Zijn er wel eens receptieve activiteiten aangeboden die niet zijn doorgegaan?**
- ja
  - nee ----- > GA DOOR NAAR VRAAG 18

18. Waarom is de activiteit niet doorgegaan?

- onvoldoende belangstelling van (potentiële) deelnemers
- geen bekwame docent/begeleider
- anders namelijk .....

.....
.....

19. Worden er in het huidige seizoen 1993-1994 in het reguliere cursusaanbod receptieve activiteiten ontplooid?

Hierbij gaat het om door de docent zelf aangereikte mondelinge/schriftelijke informatie of toelichting met de bedoeling om een reflectie op, plaatsing of betekenis van actieve kunstzinnige vorming te bewerkstelligen, los van het commentaar van de docent op de actieve handelingen van de cursisten zelf.

- ja
- nee ----- > GA DOOR NAAR VRAAG 25

20. Wat was de aanleiding om in het cursusaanbod receptieve activiteiten aan te bieden?

Meerdere antwoorden mogelijk

- wensen van cursisten
- belangstelling van potentiële cursisten
- het beleid van de instelling over het gewenste cursusaanbod, zoals vastgelegd in het beleidsplan of werkplan
- ad hoc ideeën van individuele docenten/medewerkers van de instelling
- contacten van de instelling met collega-instellingen
- contacten van de instelling met kunsthistorische instituten, universiteiten etc.
- anders namelijk .....

.....
.....

21. Om welke activiteiten gaat het hier?

Meerdere antwoorden mogelijk

- tonen en toelichten van dia's/film of foto's
- tonen en toelichten van werken van kunstenaars
- tonen en toelichten van literatuur/documentatie
- uitnodigen van kunstenaars of ambachtslieden tijdens les
- anders namelijk .....

.....
.....

22. In welke disciplines worden receptieve activiteiten in cursussen aangeboden?

Meerdere antwoorden mogelijk

- beeldende kunst
  - dans
  - theater
  - muziek
  - fotografie en video
  - filmeducatie
  - literaire vorming
  - allemaal
  - geen
  - anders namelijk .....
- .....
- .....

23. Sinds wanneer worden receptieve activiteiten aangeboden in het bestaande cursusaanbod?

- meeste activiteiten zijn voor het eerst aangeboden voor het seizoen 1992/1993
- meeste activiteiten zijn voor het eerst aangeboden in 1992/1993
- meeste activiteiten zijn voor het eerst aangeboden in het huidige seizoen
- sommige activiteiten worden al langer aangeboden en anderen worden pas recentelijk aangeboden

24. Hoe groot is de belangstelling voor cursussen met receptieve activiteiten in vergelijking met actieve cursussen waarin geen receptieve activiteiten worden aangeboden?

- belangstelling voor cursussen met receptieve activiteiten is duidelijk groter dan de belangstelling voor cursussen zonder receptieve activiteiten
- belangstelling voor cursussen met receptieve activiteiten is duidelijk kleiner dan de belangstelling voor cursussen zonder receptieve activiteiten
- belangstelling voor cursussen met receptieve activiteiten is ongeveer gelijk aan de belangstelling voor cursussen zonder receptieve activiteiten
- niet bekend

25. Zijn er plannen om het receptieve aanbod van de instelling in de toekomst te ontwikkelen dan wel uit te breiden?

- ja
- nee ----- > GA DOOR NAAR VRAAG 28

26. Wat is de aanleiding om receptief aanbod te gaan ontwikkelen, dan wel om het huidig aanbod uit te breiden?

Meerdere antwoorden mogelijk

- wensen van cursisten
  - belangstelling van potentiële cursisten
  - het beleid van de instelling over het gewenste cursusaanbod, zoals vastgelegd in het beleidsplan of werkplan
  - ad hoc ideeën van individuele docenten/medewerkers van de instelling
  - contacten van de instelling met collega-instellingen
  - contacten van de instelling met kunsthistorische instituten, universiteiten etc.
  - anders namelijk .....
- .....
- .....

27. Wat voor soort receptief aanbod is er (extra) gepland in de toekomst?

Meerdere antwoorden mogelijk

- receptieve cursussen beeldende kunst
- receptieve danscursussen
- receptieve theatercursussen
- receptieve muziekcursussen
- receptieve cursussen fotografie en video
- receptieve cursussen filmeducatie
- receptieve cursussen literaire vorming
- kunstreizen
- lezingen
- (begeleid) bezoek van theatervoorstellingen, exposities etc.
- tonen en toelichten van dia's/film of foto's in actieve cursussen
- tonen en toelichten van werken van kunstenaars in actieve cursussen
- tonen en toelichten van literatuur/documentatie in actieve cursussen
- uitnodigen van kunstenaars of ambachtslieden tijdens lessen van actieve cursussen
- anders namelijk .....

.....

.....

28. Zijn er receptieve cursussen/activiteiten of plannen specifiek gericht op één van onderstaande doelgroepen?

Meerdere antwoorden mogelijk

- kinderen
- jongeren
- ouderen
- andere doelgroepen, namelijk .....

.....

- onduidelijk op dit moment

29. Op welke wijze worden cursisten geworven of op welke wijze is men dat van plan?

Meerdere antwoorden mogelijk

- inlichten van huidig adressenbestand
- via informatiebalie van de instelling
- folders in bibliotheken
- folders op scholen
- folders in horeca-gelegenheden
- folders huis aan huis verspreid
- advertenties in lokale dagbladen
- advertenties in huis aan huisbladen
- presentaties op scholen
- anders namelijk .....

.....

- onduidelijk op dit moment

30. **Wat is de deskundigheid van de docenten die de receptieve cursussen/activiteiten (gaan) geven/begeleiden?**

Meerdere antwoorden mogelijk

- bevoegd volgens inspectie LSK AK/KV
- niet bevoegd
- kunsthistoricus
- (bekend) kunstenaar
- ambachtsman/ -vrouw
- anders namelijk .....

.....

- onduidelijk op dit moment

31. **Op welke wijze zijn deze docenten geworven of op welke wijze is men dat van plan?**

Meerdere antwoorden mogelijk

- uit eigen bron/bestand
- via LOKV
- via inspectie LSK AK/KV
- anders namelijk .....

.....

- onduidelijk op dit moment

32. **Hoe vindt de inhoudelijke ontwikkeling van het receptief cursusaanbod plaats of hoe heeft deze plaats gevonden?**

- voor het grootste deel in eigen handen
- er wordt ingeschreven op bestaand aanbod
- in eigen handen, maar er is/wordt gebruik gemaakt van bestaand aanbod
- in eigen handen, maar er is/wordt gebruik gemaakt van ondersteuning van derden
- verschilt sterk per cursus/activiteit: sommige cursussen/activiteiten zijn/worden door instelling zelf ontwikkeld, bij andere is/wordt gebruik gemaakt van aanbod dat ontwikkeld is door derden
- anders, namelijk .....

.....

.....

- onduidelijk op dit moment

33. **Welke zaken zijn schriftelijk vastgelegd in het beleidsplan of werkplan van de instelling?**

Meerdere antwoorden mogelijk

- (leer)doelen van de instelling op het gebied van receptief aanbod
- disciplines waarop receptief aanbod plaatsvindt
- keuze van aanbod
- organisatie van de inhoudelijke ontwikkeling van het receptief aanbod
- vorm waarin de receptieve cursussen en activiteiten worden gegeven (de methodiek)
- profiel van de cursisten
- profiel van de docenten/begeleiders

34. Ten aanzien van welke zaken zijn activiteiten ondernomen door medewerkers van de instelling?

Meerdere antwoorden mogelijk

- het ontwikkelen van lesmethoden voor de receptieve cursussen/activiteiten
- het samenstellen van een aanbod voor receptieve cursussen/activiteiten
- het ontwikkelen van lesmateriaal voor de receptieve cursussen/activiteiten
- het werven van docenten/begeleiders
- het werven van cursisten

35. Bij welke van onderstaande zaken is gebruik gemaakt van externe kennis en/of expertise?

Meerdere antwoorden mogelijk

- ontwikkelen van plannen voor de inhoudelijke ontwikkeling van het aanbod
- bepalen van disciplines waarop het aanbod betrekking heeft
- formuleren van leerdoel van de cursussen
- formuleren van doelgroepen waarop de cursussen betrekking hebben
- ontwikkelen van lesmethoden
- samenstellen van aanbod
- ontwikkelen van lesmateriaal
- beschrijven van profielen van docenten
- werving van docenten
- werving van cursisten
- geen ----- > GA NAAR VRAAG 37

36. Van wie is ondersteuning verkregen?

Meerdere antwoorden mogelijk

- LOKV
- andere centra voor kunstzinnige vorming
- kunsthistorici
- ambachtslieden
- andere landelijke instellingen, zoals

.....
.....

- anders, namelijk .....

.....
.....

37. Met welke organisaties/instellingen is samengewerkt ten behoeve van de ontwikkeling van het receptieve cursusaanbod?

Meerdere antwoorden mogelijk

- kunsthistorische instituten
- lokale en regionale organisaties van ambachtslieden
- universiteiten en HBO-opleidingen
- bibliotheken
- anders, namelijk .....

.....
.....

38. Ten aanzien van welke van onderstaande zaken zijn bij de ontwikkeling van het receptieve aanbod knelpunten ervaren?

Meerdere antwoorden mogelijk

- beleidsontwikkeling
- ontwikkeling en keuze van het aanbod
- organisatie van het aanbod
- formuleren van doelgroepen waarop de cursussen betrekking hebben
- ontwikkelen van methodiek/didactiek
- zoeken van bekwame docenten
- werving van cursisten
- geen ----- > GA NAAR VRAAG 40

39. Wat is de aard van de knelpunten?

Meerdere antwoorden mogelijk

- onvoldoende financiële middelen
- onvoldoende menskracht in instelling
- onvoldoende deskundigheid in instelling
- onvoldoende zicht op mogelijkheden (bijvoorbeeld beschikbaar aanbod)
- onbekendheid van cursus bij potentiële cursisten
- cursisten haken af tijdens cursus
- concurrentie van andere aanbieders

40. Welke (inhoudelijke) ondersteuning is gewenst bij de ontwikkeling van het receptieve aanbod?

.....

.....

.....

.....

41. Is er behoefte aan (extra) aanbod waarop een instelling kan inschrijven?

- ja
- nee

42. Is er behoefte aan samenwerking tussen centra voor kunstzinnige vorming op regionaal niveau wat betreft het receptief aanbod?

- ja
- nee

43. Is er behoefte aan informatie over receptief aanbod ten aanzien van één of meer van onderstaande zaken?

Meerdere antwoorden mogelijk

- beschikbaar aanbod
- deskundigen zoals kunsthistorische instituten, wetenschappelijke faculteiten etc.
- praktijkervaringen
- studiedagen
- produktinformatie LOKV
- na- en bijscholingscursussen
- anders, namelijk .....

.....

.....

BIJLAGE 4. LIJST MET CKV'S

OVERZICHT VAN INSTELLINGEN DIE HEBBEN DEELGENOMEN AAN
HET HOOFDONDERZOEK

SKVA	Amsterdam
Krater IKV Zuid Oost	Amsterdam
CKV De Voetnoot	Almere
St. Crea	Uithoorn
De Weerwal	Purmerend
Creativiteitscentrum Komma	Zaandam
De Blauwe Schuit	Hoorn
St. CKV Triade	Den Helder
St. Alkmaars CKV	Alkmaar
St. Centrum voor KV Velzen	IJmuiden
St. Kreater Reg. Zd. Kennemerland	Haarlem
Bloemendaals Creatief Centrum	Haarlem
Centrum voor Kunst & Cultuur De Meerse	Hoofddorp
Trias	Rijswijk
St. Kik	Leiden
Het Koorenhuis	Den Haag
St. Centrum voor KV	Waddinxveen
De Werkschuit Gouda EO	Gouda
Kreatief Werkhuis	Barendrecht
SKV Rotterdam	Rotterdam
Vrije Academie CKV	Vlaardingen
St. Uit de Kunst	Rozenburg
SKC De Stoep	Spijkenisse
St. Culturele Educatie	Dordrecht
Theater De Kom	Nieuwegein
Kunstencentrum Het Klooster	Woerden
Artibus	Utrecht
St. AKV De Werkschuit	Zeist
Kreatief Centrum De Hof	Amersfoort
Centrum voor KV "'t Klooster"	Harderwijk
CKV De Plantage	Tiel
Middelburgs Instituut voor KV	Middelburg
CKV	Vlissingen
Rec De Bevelanden - Tholen	Goes
School van Expressie	Roosendaal
Kreatief Centrum NW Brabant	Oudenbosch
Centrum voor Kunst & Cultuur	Oosterhout

Tilburgse Kunststichting	Tilburg
St. De Terp	Waalwijk
St. Creativiteitscentrum Drunen	Drunen
St. CKV De Muzerije	's-Hertogenbosch
St. Kei	Rosmalen
SKV De Workshop	Boxtel
Centrum voor Kunstzinnige Vorming	Oss
CKV Uden	Uden
Inst. Pieter Brueghel	Veghel
Hertog Jan Centrum	Schijndel
St. Centr. v.d. Kunsten Eindhoven	Eindhoven
St. Culturele Activiteiten	Nuenen
Gem. Inst. v. Kreativiteitsontw.	Helmond
Intergemeentelijk Inst. voor KV.	Boxmeer
SKV Noord Limburg	Venlo
SVU	Weert
St. Kreato	Thorn
St. CKV Roermond	Roermond
Kreatief Centrum Z.L.W.	Geleen
Dienst Kunst Cultuur en Onderw.	Maastricht
Vrije Academie Z-O Mijnstreek	Kerkrade
STG. De Lindenberg Centr. v. K/C	Nijmegen
Vrije Academie De Liemers	Zevenaar
Kr. Centrum De Gruitpoort	Doetinchem
CREA CKV	Hengelo
Kreatief Centrum	Hardenberg
Vrije Academie Nunspeet	Nunspeet
SKV Epe	Epe
Creatief Centrum de Hank	Heerde
CKV De Kubus	Lelystad
Creativiteitscentrum De Cirkel	Heerenveen
De Blauwe Stoep	Leeuwarden
SKV Meldij/Karwei	Drachten
ICD	Assen
SKV Groningen	Groningen

COLOFON

Het onderzoeksrapport *Het LOKV op weg* is een uitgave van het LOKV, Nederlands Instituut voor Kunsteducatie.

Het onderzoek werd uitgevoerd van april tot augustus 1994 door B&A Groep Beleidsonderzoek & -Advies BV, in opdracht van de afdeling Onderzoek en Ontwikkeling (O&O) van het LOKV.

Auteurs:

Mirjam Westgeest

Magda Felsbourg

LOKV, Nederlands Instituut voor Kunsteducatie

Ganzenmarkt 6

Postbus 805

3500 AV Utrecht

Telefoon 030-33 23 28

Fax 030-33 40 18

B&A Groep Beleidsonderzoek & -Advies BV

Bezuidenhoutseweg 187

Postbus 829

2501 CV Den Haag

Telefoon 070-383 40 80

Fax 070-381 49 42